

ԾԱՆԻԿ

հաշիւ կիսամսեւ

Գրական, Գիտական
է
Գեղարդիւեսական

ժ.Ը. ՏԱՐԻ

Նոր Հրգաւ թիւ 18

ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐ

ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆԷ
ՏԻԳՐԱՆ ԳՈՎԶԱՆԻՍԵԱՆԷ
ԼԵՒՈՆ ՊԵՂԵՈՍԵԱՆԷ
ԳՈՎՍ. ՏԷՐ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆԷ
ԳԱՐԵԳՐԵ ՊԷՆԿԷ ՍԹԻՐԵԱՆԷ
Ա.-Է
ԼԵՒՈՆ ՔԻՐԵՃԵԱՆԷ
Յ. ՊԱՆԵԱՆԷ
Մ. Ա. ՊԱՐՍՄԵԱՆԷ
Բ. ՃԵՄԱՐՏԱԽՈՍԷ
ԽՄԱՐԳՐՈՒԹԵԱՆԷ
ՄԷՐԱՆՏԷՍԷ
ՄՈՒՐԱՆԷ
ԼԷՈՆ. Ք.Է
ԲՈՒՇԲԵԱՆԷ
ԱՐԹՈՐ ՍԱՅՄԵԱՆԷ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ ՆՇԱՆ-ՊԵՂԵԱՆ, ԿՊՈՆԵ

Ս. ԱՊԱՐԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԶԱՊԷԼ ԵՍՍՅԵԱՆ.— Կմախը	241
ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԷՇԿԷՕԹԻԻՐԵԱՆ.— Երգ	248
ՏԻԴՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ.— Կեորկ Պրանսես (Ա.)	249
ԲՈՒՇԳԻՆ.— Սպանիական մոմունջ (թարգմ. Յ. Պալեան)	256
ԼԵՒՈՆ ՍԵՂԲՈՍԵԱՆ.— Պատկեր	256
ԽՄԲ.— Պատումնանը կը գայթի	257
Ք. ՃՇՄԱՐՏԱԽՈՍ.— «Դրական անբարոյականութիւն	259
Ա.— «Պատուի համար» (Շիրվանզադէի նոր գործը)	264
ՅՈՎՍ. ՏԷՐ-ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ.— Արդի անգլիներէն շինողները (Գ.-Ռօպրդ Պրնս)	268
Մ. Ա. ՊԱՐՍՍՄԵԱՆ.— Երկու փերուած	275
ԼԵՒՈՆ ՔԻՐԻՇՃԵԱՆ.— Գոյեմականի մը յիշատակները (Ե)	276
ՎԱՐԴԴԷՍ.— Ինչո՞ւ, Տե՛ր	280
ԼԷՈՆՆ.— Երեք զաւակներ (թարգմ. Մեյսեմես)	281
ԱՐԹՐՈՐ ՍՍՅՄԸՆՍ.— Արդի վիճակ անգլիական գրականութեան	284
ՄՈՂՈՐԱԿ.— Կեանքն ու Մամուլը (Քրոնիկ)	288

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՄԱՐ

Տարեկան (24 թիւ) 45 դրուչ. Վեցամսեայ (12 թիւ) 23 դրուչ :

ԴԱՒԱՌՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ

Տարեկան (24 թիւ) 54 դրուչ. Վեցամսեայ (12 թիւ) 27 դրուչ :

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Տարեկան (24 թիւ) 12 ֆրանք :

Ձեռքէ՝ թիւ 2 դրու

Բաժանորդագրութիւնները թիւի վրայ կը հաշուուին :

Մանուցման, բաժանորդագրութեան եւ թերթին վերաբերող
ամէն կարգի գործառնութեանց համար զիմեւ մի՛ միայն :

{زاغياك غزته سي}

درعليه ده اسكي ضبطيه جاده سنه ۷۲ نومرو

Կ Ի Ս Ս Մ Ս Ե Ա Յ «Յ Ա Ղ Ի Կ»

Կ. Պոլիս, Էսկի-Չապթիէ փողոց, թիւ 72

JOURNAL "DZAGHIK,"

Constantinople, Rue Eski-Zabtié, N° 72.

ՇԱՀԻԿ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԵՍ

ԺԸ. ՏԱՐԻ (584) — ԹԻԻ 48

1 ՅՈՒՆԻՍ 1905

Կ Մ Ա. Խ Ք Ը

Յոգնած՝ չափազանց յոգնած էի այն իրիկունը և սեղանիս առաջը՝ ծնօտս ձեռքիս կռթնցուցած՝ կը մտածէի շատ մը բաներու միանգամայն, միտքս կը թափառէր տեղէ տեղ, դէմքէ մը ուրիշ դէմքի, երբեմն տարօրինակ ուստումներով, անկապակից, մինչեւ որ սեւեռէր չնչին կամ կարեւոր բանի մը վրայ։ Երկար սաղանապալից շրջանէ մը անցած էի և հիմայ կեանքս կը սկսէր ձեւ մը առնել, որոշուիլ. դիմացս ճամբայ մը կը տեսնուէր որոշ, շատ երկայն և շատ դժուարին թերեւս, բայց գոնէ գոհունակութիւնը ունէի վարանումներու, կասկածներու տաժանելի ժամանակը անցուցած ըլլալուս։ Ո՞վ չէ անցած այդ անորոշ, ամպոտ, յաճախ ցեխով և գարշութիւններով լեցուն շրջանէն, մարդ ըլլալէ՝ բան մը ըլլալէ առաջ, և ո՞վ չէ ունեցած այն գրաւող, խելայեղիչ վախը բոլոր այդ աղտոտութիւններուն մէջ շմեւալու՝ սկարու-թեամբ, վատութեամբ, անկարողութեամբ։

Եւ կը մտածէի այսպէս բոլոր ասոնց և մանաւանդ կարգ մը անձերու վրայ որոնք կեանքիս այս դժուարին շրջանին մէջ ցոյց տուած էին ինծի իրենց հոգիին բոլոր թաքուն մնացած վատութիւնները, դձնութիւնը, և գրեթէ տոհմային դարձած ատեւու-թեան բուռն և բնածին զգացումները։

Օր մը օտար ուսուցչուհի մը, շատ չվացած իր հայրենակիցներէն և քիչ մը դժգոհ իրենց թիւին օրէ օր աւելնալուն, կ'ըսէր ինծի նախանձով.

— Ինչպէս երջանիկ ըլլալու էք դուք, ձեզմէ ուրիշ հայ ուսանողուհի չեմ ճանչնար Բարիդի մէջ։

— Պա՛հ, ըսի խնդալով, իմ շատ շնորհալի հայրենակիցներս

կ'ուզեն որ երթամ, մեկնիմ հեռու տեղ, իմ ներկայութիւնս Բարիլի մէջ՝ կ'երեւայ զիրենք անհանգիստ կ'ընէ :

Բայէ մը շուարած երեսս նայեցաւ :

— Բայց սիրելի օրիորդս, այնքան քիչ տեղ կը բռնէք դուք, և քաղաքը այնքան ընդարձակ է...

Այսպէս՝ կ'ուզէին որ մեկնիմ և ինչո՞ւ... օրերով, գիշերներով հարցուցած եմ ինքզինքիս, բայց կարելի՞ է այդ թուիս և չար դէմքերուն ներքեւ ծածկուած վատութիւնները ըմբռնել, կարելի՞ է նոյն իսկ այդ մութ և պղտոր աչքերուն մէջ ուզգալի նայիլ և ինչո՞ւն փնտռել. կը յիշեմ որ ընտելեալիս վախ մը կը ներշնչէին ինծի, իմ ցեղակիցներս, զարմանալի վախ մը որուն մէջ բնա՛ւ իմ տկարութեանս զգացումը չկար ստեղծել, — որովհետեւ զխէի որ պիտի մնայի և պիտի չաշունակէի ուսանողական շրջանս : Այս անօրինակ զգացմանս հետ տեսակ մը սրատեսութիւն ալ ստացած էի, ինքնապաշտպանութեան զգացումէ մղուած, որով հեռուէն և նոյն իսկ ամբոխին մէջէն, առանց անձամբ ճանչնալու կ'որոշէի իմ ցեղակիցներս :

Այն ատեն նոր սկսած էի Սորպոն երթալ. նիհար, վատոյժ, տարիքէս շատ աւելի ողբալի ողջկան մը տպաւորութիւնը կ'ընէի. դասախօսութեանց օտարներ, որոնք զիս յաճախ կը տեսնէին, սկըսած էին ուշադիր ըլլալ ինծի : Եւ պղտիկ ծառայութիւններ կը մատուցանէին, ինչ որ զիս կը յուզէր ճամբատագէտ : Առանց մէջ երբեք չպիտի մոռնամ բարձրահասակ ողջիկ մը, խարտեաչ և տգոյն, որ իր աղնուական վզին վրայ կը կրէր խորխոր գլուխ մը. առջի օրէն ուշադրութիւնս դրաւ ինչ իր երկայն ճերմակ ձեւերը, որոնք շատ որոշ կը յայտնէին իր տոհմիկ ծնունդը : Անիկա միշտ սեւ և պարզ շրջադիւրս մը կը հադնէր այնքա՛ն գէշ ձեւուած որ կը խեղաթիւրէր իր մարմնին գեղեցիկ գիծերը : Ամէն անգամ որ ինձմէ կանուխ հասնէր, իր քովը տեղ կը պահէր ինծի համար. երբ սրահէն ներս կը մտնէի, հեռուէն իսկ կը նշմարէի անոր կապոյտ և խոշոր աչքերը, որոնք միա՛փող ուրախութեամբ մը կը լեցուէին և ժպտելով զիս կը հրաւիրէին :

Օր մը սաստիկ տաք էր և դասէն վերջ, յագնած, ջլատուած, ծուլութիւն կը զգայի սուրի ելլելու, մեկնելու, երբ Օրիորդը իմ կողմս ծռեց սեւ և հարցուց :

— Հիւանդ էք այսօր :

— Այո՛, ըսի աճապարանքով, երկուր բացատրութիւն մը չտալու համար :

— Ա՛հ, ըսաւ կարեկցութեամբ, և իր երկայն ու աղնուական ձեւքը դրաւ ճակախ վրայ :

իրաւի, ճակատս կ'այրէր և թեթեւ ցու մը ունէի:

— Աչքերդ տեսդո՞ւս են, պէտք է շուտ հանդչիլ:

Ու ձեռքէս բռնեց զիս առաջնորդելու հաւար:

Այնքան երկչոտ, վատոյժ կը զգայի ինքզինքս, ձեռքս իր ձեռքին մէջ, այնքան պզտիկ աղջիկ, որ յանկարծական տկարութիւն մը զգացի, և թեկադրուած իմ խոկ զգացումէն՝ սկսայ դեղեւիլ: Կարծես ատենէ մը ի վեր կրած հոգերս, ցաւերս, բոլոր անձկութիւններս մէկէն կը ծանրանային վրաս ու կը ճնշէին զիս. գլխուս ցաւը հետզհետէ կը սաստկանար և կարօտը կը զգայի բարձի մը որուն վրայ հանդէսցնէի իմ ցաւազին և յոգնած գլուխս:

Բարեբաղդաբար դուրսի օդը զիս կազդուրեց:

— Կ'ուզե՞ս իմ սենեակս դալ, ըսաւ անծանօթ բարեկամուհիս, դաւաթ մը թէյ կը խմինք և իրարու ալ կը ծանօթանանք, չէ՞, աւելցուց խնդալով:

Քլօտ-Պէռնար փողոցը կը բնակէր. անխուսափելի վեց յարկերը բարձրանալէ ետքը, իր սենեակին դուռը բացաւ և ներս մտայ, մէկ ակնարկով ճանչցայ անմիջապէս աղքատ ուսանողուհիի սենեակը. երկաթէ նեղ անկողին մը, փայտէ սեղան մը լրագիրներով ծածկուած, յարդէ երկու աթոռներ, մետուկ մը, և չըմբէին վրայ աշխատութեան լամպար մը կը կազմէին իր ափսոսքը կարասիները: Ասոնցմէ վառ, անկիւնը զիջուած էին թուղթեր, տետրակներ, գրքեր: Այդ դէպքին ետեւը պահարան մը կար պատին խորութեանը մէջ չինուած, որ դուռի տեղ ծածկուած էր կարմիր հասարակ կտաւէ վարագոյրով մը:

Բարեկամուհիս շտապով գլխարկը հանեց և ալքօլի լամպարին վրայ դրաւ թէյին ջուրը, յետոյ երկրորդ աթոռը առնելով դէմս նստեցաւ և հարցուց պարզօրէն.

— Հիմայ ըսէք թէ ո՞վ էք:

Երբ իրեն յայտնեցի իմ ո՞վ և ուրիշ եկած ըլլալս, ի՞նչ ընելս, ըսաւ խնծի իր կարգին.

— Ես Նորվեկիացի եմ և անունս է Աննա Թ***, աղնուական և աղքատացած ընտանիքէ մը... շատ աղքատ... բարի օրիորդս:

Իր կապոյտով լեցուն աչքերը հպարտութեամբ և անուշութեամբ կը ժպտէին. այդ աչքերը խնծի սորվեցուցին աղքատութենէ չամընչալ:

— Պէտք է աշխատիմ, չա՛տ... չա՛տ...

— Ես ալ, միմնջեցի սիրտ առած, ես ալ պէտք է աշխատիմ...

— Գիտեմ ըսաւ, աչքերուս մէջ նայելով, բայց այնքան երկտաաբղ, այնքան տկարակազմ... գլուխը շարժեց վարանումով, յետոյ անկեղծօրէն՝

— Ըսե՛մ ճշմարիտը, ես կը վախնամ որ մինչեւ վերջը չկարենաք համարիլ :

— Ահ... .

— Որովհետեւ դիտե՞ք ինչ է ուսանողի կեանքը, գիտե՞ք ինչ է տալիսներով գիշերները հսկել բաց դռքի մը վրայ, և այն ալ այսպիսի ասկերախո, դժուարին ասպարէզի մը մէջ... . Գիտե՞ք ի՞նչ է ոմանց կարեկցութիւնը և ոմանց ծիծաղը շարժել, ուս ուսի, արմուկ արմուկի անցընել պոռոտ ֆէմինիստներուն հետ որոնց վըրայ սուտունող ծիծաղելին անպատճառ քիչ մը քեզ ալ պիտի ստուերէ, և ասոնց տակալ անվրդով, միշտ վէս՝ միշտ ուղիղ, երթալու համար ճամբէ մը զոր յաճախ գոցուած պիտի գտնէք ձեր դէմաց. բոլոր ասոնց համար, աղջիկս, սառած սիրտ մը ունենալու է ինծի պէս :

Արդէն յոգնած և ջղադրդուած, գաղափարները խառն ի խառն սկսան պարել գլխուս մէջ. հետզհետէ գլխուս ցաւը կ'աւելնար և կը զգայի որ կը տոգունէի. երբեմն յուզմունքէս թարթիչներս կը տամպանային :

— Ա՛լ բաւական է, բաւական է, պիտի ըսէի եթէ համարձակէի :

Անհա Թ*** կը շարունակէր խօսիլ նոյն չեչտով, մինչեւ որ եղբակացուց .

— Խեղճ պղտիկ, արեւի և խնամքի կարօտ, քու ընտանիքիդ դարձիր, քու կապոյտ երկինքիդ դարձի՛ր... . չե՞ս տեսներ որ այս մառախուղները քեզ անարիւն և վատոյժ դարձուցած են... .

Ահ դարմանալի հանդիսող զոր նորվեկիացի օրիորդը ինծի կը հայթայթէր. տագնապի մէջ էի և գլխուս ցաւը սաստկացած էր, բայց նաև վայրկեան մը ճկած այդ տարօրինակ աղջկան կամքին տակ, ինքզինքս կը գտնէի և հոգւոյս խորէն հպարտութեան զգացումը կը բարձրանար, տիրական. հիմայ որոշ կը նայէի իր աչքերուն մէջ :

— Պէտք է աշխատիմ ըսի, հաստատ ձայնով, և ա՛լ իմ ճամբաս որոշուած է. եթէ չկորենամ յառաջանալ, tant pis... .

— Ուրեմն մեռնելէ չէ՞ք վախնար, ըսաւ յանկարծ՝ չափազանց տոգունած. և իր ճերմկած չրթունքը դողդողացին :

— Զպիտի մեռնի՛մ, ըսի ինքզինքմէս ելած և բոլոր ոյժովս կառչած կեանքիս որուն այնքան թեթեւօրէն կապուած կը կարծէին զիս ուրիշները :

— Ես աւելի աւուղջ եմ և հաստատ որքան ուրիշները կը կարծեն, ես շատ աւելի կը տոկամ աշխատութեան, երկար հսկումներու, քան իմ ծանօթներէս շատերը... .

—Ալպէ՛ռ ալ այդպէս կ'ըսէր մրմնջեց :

Օրիորդ Սննա ձեռքովը պահարանը ցուցուց . հախ չկրցայ ըմբռնել այդ շարժումին իմաստը . ինչպէ՞ս կրնայի խորհիլ արդէն այնքան անօրինակ , սարսափելի բանի մը վրայ...

—Ալպէ՛ռն ալ , ըսի հարցական :

—Իմ նշանածս , ըսաւ Սննա :

Իր կապոյտ աչքերուն վրայէն ստուեր մը անցաւ... այնչափ միայն .— յետոյ քանի մը անդամ ջղային շարժումներով աչքերը քթթելէ ետքը երեսո՞ւնայեցաւ , ժպտուն և հանդարտ :

—Ա՛հ ըսաւ յանկարծ , թէյին ջուրը կ'եռայ :

Օրիորդը ոտքի ելաւ , պահարանին մօտ դնաց և հոն կարմիր կտաւէ վարագոյրը կիսովին վերցուցած , ասիւնի մը մէջ կը շարէր թէյին դաւաթները . յանկարծ... պզտիկ աղմուկ մը լսեցի... ինչպէս ըսեմ... սարսուռի , կափկափումներու աղմուկ մը :

Յաճախ տենդէ լռեաւած , սարսուռներէ դղրդուած . ոսկորնեւրուս մէջէն լսած էի այդ տարտամ , սարսափեցնող աղմուկը , որ ինծի ներքին յամբ քայքայումներու զգայութիւնը կը ներշնչէր . և ահաւասիկ հիմակ այդ ցնցուած ոսկորներու անորոշ ձայնը կը լսէի ինձմէ՛ դուրս , կար ՚իւր վարագոյրին ետեւէն :

Երբ օրիորդ Սննա վարագոյրը ձգեց , աւելի որոշ սարսուռի մը աղմուկը հառաւ ականջիս և միւսնայն ատեն նշմարեցի որ կարմիր վարագոյրը կը ցնցուէր իր ամբողջ երկայնքին :

—Ի՞նչ ձայն է , ըսի ինքզինքմէս ելած :

—Կմախքն է , ըսաւ Սննա , թեւովս զարնուեցայ , ցնցուեցաւ...

—Կմախքը...

—Այո՛ , Ալպէ՛ռին կմախքը...

Եւ կրկին դէպ ի գիրքերուն կողմը երթալով կարմիր վարագոյրը բարձրացուց մէկ կողմէն :

Պատին խորութեան մէջ իրաւամբ ձերմակ կմախք մը կեցած էր , ահարկու , իր կէս մը մաշուած գանկովը... Առաջին վայրկեանին անակնկալը այնքան ուժգին էր որ կարծեցի թէ մղձաւանջ մըն է . բայց ո՛չ , կմախքը մաքրուած ոսկորներով և իրարու կըցուած խնամքով , ինչպէս կը պատրաստեն բժշկութեան ուսանողներու համար , կը կանգնէր հոն կողոսկրներուն ետեւէն բռնուած պատին : Երկայն ու կախ սրունքները թեթեւ մը կը տատանէին այն անբացատրելի , չարագուշակ աղմուկովը : Ու խոշոր գանկին վրայ խուռոշ մը մինչեւ ձակտին վրայ կը յառաջանար , մթին :

Երբեմն բժշկութեան ուսանողներու սենեակը հանդիպած էի մարդկային բեկորներու , գանկեր և ամբողջ կմախքներ յաճախ տեսած էի միւլէներու կամ խանութներու մէջ և բուսական հաշ-

տուած էի իրենց հետ , բայց այս 'տոր'իկիացիին ճերմակ կմախքը , հառարակ կտաւէ կարմիր վարագոյրին ետեւէն , աղջկան մը սեն-
եակին մէջ , զրեթէ ան'տղնին քով , այնպիսի եղերական , դժըն-
գակ բան մը ունէր որ չկրնալով ինքզինքս զսպել , աթոռին վրայ
ինկայ և բոպէ մը շուրջս ա'էն բան պարեց . և երբ աչքերս բացի՝
կանանչ գիծ մը կը տեսնէի ամէն ուրեք և նեխութեանց , կարծես
գիւակի հոտ մը կուգար ունդունքիս :

— Օրիորդ Աննա , ըսի երբ կրցայ խօսիլ , ի՞նչպէս ձեռք ան-
ցուցիք կմախքը :

— Կեցէ՛ք , ըսաւ անիկա ինքզինքը բողբոլովին դառած , թէյը
լեցնեմ , հիմայ կը խօսինք :

— Օրիորդ Աննա , կրկնեցի չտալազանց յուզուած , թողէք հիմայ
թէյը . . .

— Ինչո՞ւ , ըսաւ զարմայած :

Յետոյ տեսնելով զիս այնքան տոգոյն , այնքա՛ն տկար , թեթե-
ւը ժպտեցաւ , տխուր և առեղծուածային ժպտով մը :

— Նս շատ կը սիրէի Ալպէսը :

Աննա ինծի դարձաւ մէկէն , այլափոխուած . ջերմեռանդ՝ գրեթէ
միտթիւք վերացում մը կար իր կապոյտ աչքերուն մէջ . . .

Յետոյ յարեց .

— Շա՛տ կը սիրէի զինքը , շատ . . . երբ եկաւ Բարիդ գիտու-
թեանց հետեւելու , իր ծնողքը բաւական դժուարաւ կ'ապրէին և
Ալպէս արդէն մերժած էր ու և է օգնութիւն . տարիներ աշխատե-
ցաւ այսպէս , զրկուած , առանձին , տաժանելիօրէն . յետոյ հիւան-
դացաւ : Այն ատեն քսան տարեկան էի և ծնողքիս քովէն չէի հե-
ռացած . երբ իմացայ որ Ալպէս հիւանդ է , չեմ գիտեր ինչպէ՛ս
կրցայ — Աստուած գիտէ թէ որքան անկարելի էր այդ — և Բարիդ
եկայ . բայց ամէն բան վերջացած էր և Ալպէսի մարմինը իր կամ-
քին համեմատ նուիրուած էր բժշկական վարժարանին : Աւե-
լորդ է հիմայ ձեզի պատմել ցաւի և յուսահատութեան օրերը :
Երեք տարի բժշկութեան հետեւեցայ որպէս զի կարենամ Ալպէսի
կմախքը տեսնել , և ամէն անգամ որ իմ աչքերուս առջեւ նոր մե-
ռել մը կը կարատէին , կը խորհէի . . . Ալպէսին մարմինը այսպէս
ըրին : Ասիկա զարհուրելի բան էր . վերջապէս ֆիզիքապէս սկսայ
տկարանալ , երբ յանկարծ , գաղտնիար մը նախ անձեւ և տարտամ ,
հետզհետէ որոշ՝ հաստատուեցաւ մտքիս մէջ . պէտք էր Ալպէսի
գործը շարունակէի , պէտք էր աշխատէի , աշխատէի . . . Սյո սեն-
եակը զօր Ալպէս ձգած էր վերջին անգամ հիւանդանոց երթալու
համար , այս սենեակը՝ իր գործածած կարասիներով՝ վարձած էի
արդէն . իր բարեկամները կուգային զիս տեսնել յաճախ և կը քա-

ջալերէին զիս. ու բոլոր այդ ցաւի, զրկումի, տաժանքի շրջաններուն մէջ կարծես սիրտս հեռոյնեայ տառապանքի, իրը թէ մեռած՝ դիակի մը կտորը ըլլար կուրծքիս մէջ:

— Բայց կ'մախքը, ըսի տառապանքով:

— Կ'մախքը, ա՛հ բարեկամներս իմ խնդրանքիս վրայ չեմ գիտեր ինչպէ՛ս յաջողեցան վարժարանէն հոս փոխադրել:

— Գիշերները... ըսէ՛ք օրիորդ Աննա, ինչպէ՞ս ըսեմ, չէ՞ք սոսկար մինա՛կ, կ'մախքին հետ:

— Ալպէսին կ'մախքին հետ, ինչո՞ւ. — ըսալէ մը կեցաւ մտածկոտ. — և յետոյ սիրելի օրիորդ, քու մէջդ ալ չկայ կ'մախք մը, ինչպէս իմ մէջս և ամէնուն մէջ, չէ՞ մի որ օր մը ինչպէս Ալպէսին եղաւ, աչքերը պիտի պարպուին — իր դեղեցիկ և խելացի աչքերը՝ եթէ գիտնայի՞ք — շրթունքները պիտի չորնան, ու մեր խեղճ գանկը՝ քեանաւորուած և չարչրկուած՝ պիտի պարպուի նաև օր մը որդերէն, զապիր, նոզկալի որդերէն:

Օրիորդ Աննա վայրկեան մը յուզուած, իր սովորական հանդարտութիւնը վերագտաւ:

— Գաւաթ մըն ալ կ'ուզէ՞ք, ըսաւ թէյամանը ներկայացրած ներով:

— Ոչ ըսի, չնորհակալ եմ, պէտք է մեկնիմ, պիտի անձրեւէ:

Արդարեւ փոթորիկ կար օդին մէջ և տաքը հեռոյնեայ հեղձուցիչ կը դառնար. սեւ ամպեր կ'իջնէին կը ցածնային քաղաքին վերայ. Աննա պատուհանին մօտ դնաց, հովը կը շարժէր կարմիր վարագոյրը:

— Ի՛նչ սարսափելի դրացնութիւն, խորհեցայ, չէ՛ երբեք չպիտի կրնամ այսքան ուժով դուռնի մը ունենալ Աննային պէս, երբե՛ք...

Փողոցին մէջ փոթորիկը սոստկացաւ ու կ'որոտար. քիչ վերջը, հեղեղի պէս սկսաւ աճրեւել. ամէնքը կը շտապէին և պատրու պարուելու տեղ կը փնտռէին... ևս չէի տճապարիք. տանս մօտեցած էի, բայց մենութենէս կը վախնայի, որովհետեւ աչքերուս դիմացը որոշ կ'ուրուագծուէր նորվեկիացի ուսանողին ճերմակ կ'մախքը, ցցուած և լայն կըտկով և խուռչացած գանկով. մարդիկ կը վազէին, անփոյթ իրենց շարժումներուն. և կը խորհէի Աննայի անաբեկող և համակերպող խօսքերուն վրայ.

— Ամէն մարդու մէջ կ'մախք մը կայ...

Չեմ գիտեր ինչպէ՛ս կը նայէի, չեմ գիտեր ի՞նչ կար դէմքիս վրայ որ հակառակ տեղատարափ անձրեւին, անցորդները ուշադրութեամբ կը նայէին աչքերուս մէջ և հետաքրքրութեամբ կը դանդաղեցնէին իրենց քայլերը:

Վայրկեան մը սարսափով խորհեցայ թէ ընդլայնուած բիրեւրուս մէջ Ալպէսի կ'մախքին սլատիկը դրոշմուած էր... և պիտի մնար ընդմիշտ:

Երբ խորհին տարեք ներին,
 Լերինք խկոյն
 Քսմնին տգոյն.
 Եւ ի խորոց իւր ընդերսին
 Հուր, ժայռեր, կիր
 Ժայթիք երկիր,
 Երբ խորհին տարեք ներին:
 Իսկ քորքոսին երբ սիրոյ կիրք,
 Կարծես դադրին
 Քսմունք երկրին,
 Լերինք առնուն եւ անշարժ դիրք.
 Այնքան ուժգին
 Յուզուի հոգին
 Ա՛հ, քորքոսին երբ սիրոյ կիրք:
 Երբ կասադի շնչե ամպրոպ,
 Անսահման ծով
 Իւր զանգուածով
 Դողայ եւ խոյս տայ արտաշնոյ.
 Եւ պատանին
 Ծառք անտանին
 Երբ կասադի շնչե ամպրոպ:
 Այլ երբ կուսին շունչն զգայ մարդ,
 Կարծես Ովկիան
 Յարուս անկեան
 Ամօքահար կծկի հանդարտ.
 Այնքան ուժգին
 Սարսուի հոգին
 Երբոր կուսին շունչն զգայ մարդ:
 Եւ երբ շիրուին մոայլ ամպեր,
 Օդոց մեջեան
 Շանթիք մոնչեան,
 Խուժեալ յերկիր իրեւ բանքեր
 Յայնժամ բռնկին
 Այեր, երկին,
 Յորժամ շփուին մոայլ ամպեր:
 Իսկ երբ շրթունք շրթանց մօտին,
 Կարծես մարին
 Բոցք կամարին,
 Լոռն շանթիք եւ անհետին.
 Այնքան ուժգին
 Վառի հոգին
 Երբոր շրթունք շրթանց մօտին:

Կ Է Ո Ր Կ Պ Ր Ա Ն Տ Է Ս

«Պաշտօնէ՛ք քննադատական ոգին :
Մինակը՝ ան չի կրնար ծնիլ զաղա-
փարներ եւ վեհ բաներ ստեղծել : Բայց
առանց անոր՝ ամէն բան անցաւոր է :
Անոր կը պատկանի միշտ վերջին խօս-
քը : »
ԲԱՍՅԷՕՌ

Ա.

Քանի մը տարի առաջ Եւրոպա տօնեց ժամանակակից ամենա-
մեծ եւ ամենահամակրելի գրական գործիչներէ մէկուն՝ Կէորիկ Պրան-
տէսի գործունէութեան քսանըֆինգամեայ յոբելեանը : Պրանտէս՝
այս պահուս իրաւամբ կը համարուի եթէ ո՛չ առաջին՝ գոնէ ա-
ռաջնակարգ ներկայացուցիչ եւրոպական քննադատական մտքին :
Անոր աշխատութիւններէն մեծ մասը թարգմանուած է արդէն եւ-
րոպական գրեթէ բոլոր լեզուներու : Անոր գրչին արտադրութեանց
պէտք կը զգան ծանօթանալ նոյն իսկ այնպիսի ազգեր՝ որոնք ու-
նին հարուստ քննադատական գրականութիւն, եւ կրնան պարծիլ
սեփական յայտնի քննադատներով :

Զարմանալի եւ ցաւալի կ'ըլլայ՝ եթէ չճանչնանք Պրանտէսը,
մենք՝ որ ո՛չ թէ միայն չունինք քննադատական գրականութիւն,
այլ եւ չենք կրցեր մինչեւ այսօր առաջ բերել՝ գոնէ միակ քննա-
դատ մը, այդ բառին եւրոպական նշանակութեամբ :

Պրանտէս այն գրողներէն է որոնք կոչուած են հասարակու-
թիւնը արթնցնելու իր մտաւոր քունէն : Այդ տեսակ գրողներու
զանազան տիպարներ կան : Կան այնպիսիներ՝ որոնց որոտածայն
քարոզը՝ հրարուխի կարապետ երկրաշարժին պէս կ'անցնի երկրէ եր-
կիր, փչրելով մարդկային միտքը կաշկանդող նախապաշարունե-
րու, անապաշտութիւններու եւ աւանդութեանց շղթայաշարը. —
այդպէս էր Վոլթէր, Կան այնպիսիներ՝ որոնք «ճանճերու նման կը
բզզան քնացած ժողովուրդներու ականջին, ու կը խայթեն անոնց
երեսը որպէս զի արթնանան», ինչպէս կ'ըսէ այդ տիպարին պատկա-
նողներէն՝ մէկը, Պէօրնէն, որ այդպէս կը բացատրէ իր դերը
Գերմանացոց վերաբերմամբ : Կան վերջապէս այնպիսիներ ալ՝ ո-
րոնց սթափեցնող ձայնը կը հնչէ առաւօտեան ժամուն արշալոյսը
աւետող զանգակներուն պէս. — ատոնցմէ է Պրանտէս : Եթէ Վոլ-
թէր իր ամենազօր ծաղրով կ'եղեքորականայնէր ամբողջ Եւրո-
պայի մտաւոր մթնոլորտը, եթէ Պէօրնէն իր երգիծանքին հրաշէկ
ղէնքով «կը չամփրէր անշարժ սրտերը», Պրանտէս՝ իր մոգական

գրչով կ'արթնցնէ մարդուս սրտին մէջ գեղեցկին, ճշմարտին եւ բարւոյն յնացած բնազդումները ա'յնպէս՝ ինչպէս հէքեաթին դիւ-
յազնը կ'արթնցնէ «քնացած գեղեցկունին» :

Ինչի՞ մէջ կը կայանայ Պրանտէսի այդ ազդեցութեան գաղտնի — քը՛ւ՛յդ ազդեցութիւնը բացատրել մի՛ միայն իր տաղանդին մեծու-
թեամբ, կը նշանակէ գրեթէ ոչինչ չըսել : Անկասկած՝ տաղանդն ալ այս մասին որոշ գեր մը կը խաղայ, բայց համեմատաբար շատ աննշան. քիչ տաղանդներ կան որոնք միայն օրօր ըսելու և փա-
րոսներ վառելու համար ստեղծուած են : Պրանտէս՝ հակառակ իր գերազանցապէս ըմբռնողական ոճին՝ չպիտի կրնար «սրտեր վառել», եթէ իր գաղափարները լուսաւոր չըլլային, և եթէ, — ինչ որ ամենազլխաւորն է, — այդ գաղափարները իրեն համար լոկ հայեացքներ ըլլային և ո'չ թէ դաւանանք : Ինք անդրդուելի հաւատք մը ունի իր դաւանած գաղափարներուն ճշմարտութեան ու պաշտպանած գործին արդարութեան նկատմամբ, հաւաստի մը որ «ընդունակ է սարեր շարժելու» . — ահա ասոր մէջն է գաղտ-
նիքը : Պրանտէս համոզուած է որ լոյսն ու արդարութիւնը լաւ բաներ են, բայց չի բաւեր միակ անգամ մը և կամ միայն պատեհ առիթներու միջոցին յայտնել այս համոզումը, ինչպէս կ'ընեն իր ժամանակակիցներէն շատեր. Պրանտէս չի կրնար այդպէս ը-
նել, որովհետեւ՝ լոյսը և արդարութիւնը իրեն համար ուսումնա-
սիրութեան առարկաներ չեն, այլ անհրաժեշտ տարրեր՝ ինչպէս օ-
ղը՝ առանց որուն կը խեղդուի : Ան անհանգիստ է ու կը տան-
ջուի՝ լոյսի եւ արդարութեան պակասութենէն : Ան կը հաւատայ որ լոյսը վերջ ի վերջոյ կը հաւածէ խաւարը, և արդարութիւնը կը յաղթանակէ ու բախտաւոր կը դարձնէ ամբողջ մարդկութիւնը : Ահա թէ ինչո՞ւ Պրանտէս ամէն օր ի լուր աշխարհի կը կրկնէ իր հայեացքները, և թէ ինչո՞ւ այդ քարոզը արձագանգ կը գտնէ զգայուն սրտերու մէջ : Այդ հաւատքն է որ իրեն եռանդ կը ներ-
շնչէ անընդհատ պայքարելու ամէն տեսակ յետադիմականներու միացեալ խումբին դէմ. դարձեալ անոր չնորհիւ միայն իր պայ-
քարը յաղթանակով կը սլակուի :

Պրանտէսի մասին կատարեալ իրաւունքով կարելի է ըսել այն՝ ինչ որ ինքը իր «ԺԹ. դարու գրականութեան գլխաւոր հոսանք-
ները» գրքին մէջ ըսած է անգլիացի մեծ բանաստեղծ Շէլլիի մասին : Ահա՛ իր խօսքերը. — «Ռօպէնսոն Բրիւզօէի հեղինակը, Տա-
նիէլ Թը Ֆօնն, գրքոյկի մը հրատարակութեան համար դատա-
պարտած էին նշաւակութեան սխնին կապելու, ուրկէ առաջ
պէտք էր որ կարէին իր ականջները : Դատաւճիւրը գործադրեցին :
Այն ժամանակ՝ յանցաւորը այդպէս կը կապէին նշաւակութեան

սիւնին և գլուխը կ'անցընէին ծակի մը մէջէն որպէս զի անշարժ մնայ. յետոյ զայն կը մատնէին ամբոխին անարգանքին, և ամբոխն ալ սովորաբար անոր գլխուն կը նետէր նետած խնձորներ, նարինջներ և ուրիշ այդ տեսակ բաներ: Բայց երբ լոյսը ծաթեցաւ և Տը Ֆօէի դունատ՝ այլանդակուած ու արիւնաթաթախ դէմքը սիւնին ներքեւէն նայեցաւ ամբոխին՝ յանկարծ, — ինչ որ շատ անսովոր էր, — խոր լռութիւն տիրեց: Ամբոխէն ոչ ոք նետած խնձոր նետեց անոր, ոչ ալ վերադարձ խօսք մը արտասանեց: Ամէնքն ալ զխտէին թէ ինչ տեսակ մարդ էր Տը Ֆօէն (*): Այն ժամանակ ամբոխին մէջէն մարդ մը խնդրեց որ զինքը վեր բարձրացնեն, և երբ վեր ելաւ՝ պատի մը դրաւ Տը Ֆօէի այլանդակուած գլխուն վրայ: — Ստիկա կարգացած ատենա ես շատ երիտասարդ էի, և սակայն այդ պատկերը տպաւորուեցաւ իմ հոգեոյս մէջ, և ես մըտածեցի իսկոյն թէ ճիշտ ու ճիշտ այդ արտաքին տեսքը պէտք էր ունենար նաև ճշմարտութիւնը: Ես կը մտածէի թէ մարդու մը կեանքին ամէնէն վեհ պահը անոր կրնայ ըլլալ, երբ խեղճ՝ արհամարհուած և ամէնուն անարգանքին ենթարկուած ճշմարտութիւնը նշաւաթուփեան սիւնին կապուած տեսնելով, կը կարենայ անոր մօտենալ և անոր գլուխը պսակել: — Այդպէս ըրաւ Շէլլը . . . »:

Միշտ այդպէս կ'ընէ նաև Պրանտէս, — կրնան աւելցնել բոլոր անոնք, որոնց ճակատագիրն է կարծես ամէն ճշմարտութիւն նշաւաթուփեան սիւնին կապուած տեսնել և ոյժ չունենալ բարձրանալու և անոնց գլուխը պսակելու:

Բ.

Պրանտէսի պաշտպանած գաղափարներու մասին խօսելէ առաջ, հակիրճ տողերով պատմենք իր կենսագրութիւնը, գլխաւորաբար օգտուելով իր «*Moderne Geister*» գրքին ուստերէն թարգմանութեան յաւաքարանէն:

Կէորկ Պրանտէս Դանիացի է: Ծնած է 1842ին, Քորէնհակի մէջ, և 1859ին մտած է իր ծննդավայրին համալսարանը, ուր ուսումը աւարտած է 1864ին: Ուսանողութեան սկիզբները պարապած է իրաւագիտութեամբ, բայց քիչ ժամանակ վերջ թողած է այդ մասնագիտութիւնը և ինքզինքը նուիրած է մի՛ միայն փիլիսոփայութեան ու գեղագիտութեան ուսումնասիրութեան:

«*Տակաւին պատմութիւն-ուսանող էի, — կը գրէ Պրանտէս իր ինքնակենսագրութեան մէջ, — և ջերմ կերպով անձնատուր եղայ Սպինոզայի, Հէկելի և Լիւտլիի ֆէյէրպախի ուսումնասիրութեան:*»

(*) Տը Ֆօէ միշտ կը պաշտպանէ աղբասներն ու ցեղեպները:

1859էն մինչև 1864, իմ մէջս կը մղուէր կրօնական ու փիլիսոփայական ներքին պայքար մը՝ որուն նպատակն էր որոշ աշխարհահայեացք մշակել։ Ծանր ու տանջալիլ ժամանակամիջոց մըն էր ատրիկա, ուրիշ դուրս կ'այ 1865ին, մօտաւորապէս ճիշտ այն հիմնական հայեացքներով զորս ես պաշտպանեցի յետագայ ժամանակներու մէջ։ Սակայն իմ մտքիս ուղղութիւնը բոլորովին բնազանցական էր. ես կրցայ առաջին քայլը առնել իմ շուրջս տիրապետող հայեացքներէն ազատելու համար։ Այդ պատճառաւ, առաջին ներքին կրօնական պայքարը վերջանալէն ետք, և այդ նոր ուղղութեամբ զարգանալէս առաջ, 1865—70 տարիներուն, իմ մէջս կատարուեցաւ նշանաւոր փոփոխութիւն մը. այդ փոփոխութեան շնորհիւն է որ ես ընդգրկեցի հոգեբանական-պատմական ուղղութիւնը, և սկսայ ուսումնասիրել Փրանսացի քննադատներն ու անգլիացի փիլիսոփաները։

Այդ ատենները Պրանտէս կ'աշխատակցի դանիական ծանօթ ամսագիրներու և օրաթերթերու, — որոնք զիտութեան և հաւատքի մասին բանակռուի լռնուած էին, — քանի մը դործեր կը պատրաստէ այդ շրջանին Դանիոյ մէջ տիրող փիլիսոփայական ուղղութեան դէմ, և կը թարգմանէ ձոն Սթուարթ Միլի ամենակարեւոր երկերէն մէկ քանին, մասնաւորաբար «Կանանց ստորագոյս գրութեան մասին»ը։ Այդ ժամանակին կը վերաբերի նաև Պրանտէսի «Ժամանակակից Փրանսայի գեղագիտութեան մասին» գործը, ինչպէս նաև «Իննադատական պատկերներ» վերնագրով հաւաքածուն։

1870ին, Պրանտէս փիլիսոփայութեան Տօքթորի աստիճան կը ստանայ, ինչ որ Դանիոյ մէջ իրաւունք կուտար իրեն հրապարակային դասախօսութիւններ ընելու համալսարանին մէջ։ Բայց Պրանտէս՝ առժամաբար չ'օգտուիր այդ իրաւունքէն, և կ'երթայ արտասահման՝ ճամբորդելու համար։

«Մինչև այդ ատենը ես քիչ ճամբորդած էի, կ'ըսէ Պրանտէս։ Ուսանողութեանս միջոցին հետիոտն շրջած էի բովանդակ Դանիոյ մէջ, այցելած էի Բարիզ ու Զուիցերիա, բայց չատ ժամանակ չէի մնացած արտասահմանի մէջ։ 1870—71ին ես աւելի երկար ճամբորդութեան մը ձեռնարկեցի, և աւելի երկար ժամանակ մնացի Բարիզի ու Հռոմի մէջ։ Այդ միջոցին ես սա եզրակացութեան յանգեցայ՝ թէ հակառակ եմ Դանիոյ մէջ տիրապետող բոլոր ուղղութեանց, որոնց դէմ մարտնչելու համար նախապէս լուսկանաչափ քաջութիւն չունէի։ Բարիզի մէջ, Թէնի հետ ունեցած խօսակցութիւններս վերջնական հարուածը տուին այն հաւատքին զոր ես կը անուանէի զրութենական (systematique) գեղագիտութեան

նկատմամբ . իսկ Լոնտոնի մէջ , Սթուարթ Միլի հետ ունեցած խօսակցութիւններս վերջնականապէս հեռացուցին զիս բնազանցութենէն : Եւրոպական նոր բանաստեղծութեան ծանօթանալով , սկսայ աւելի սաստիկ հակադրութիւն տածել դէպ ի ուսմանթիղ՝ որ տակաւին յարգ կը վայելէր Դանիոյ մէջ : Վերածնութեան դարերու գեղարուեստին և նոր Փրանսայի ու Սպանիոյ նկատմամբ ծանօթութիւններս աւելցնելով , ես համոզուեցայ թէ Դանիոյ մէջ՝ գեղարուեստը՝ կողմնակի ազդեցութեանց բոլորովին անմատչելի մնացած ըլլալով , հիւանդ է շնչարգելութեամբ : Եւրոպայի քաղաքական դրութեան ուսումնասիրութիւնը , և օտարազգիներու հետ ունեցած մշտական յարաբերութիւններս այն տեսակ ազդեցութիւն մը թողուցին վրաս՝ որ ես սկսայ տարբեր , շատ գէշ աչքով նայիլ Ֆրանսական սեզարիզմին , որ տակաւին շատ պաշտօններ ունէր Դանիոյ մէջ : Եւ շուտով հակառակութիւն ծագեցաւ իմ ու իմ երկրիս գործիչներուն ու մամուլին միջև , թէ՛ հասարակական ու քաղաքական , և թէ՛ դրական ու գեղագիտական հայեացքներու տեսակէտով :

Ճանապարհորդութիւնէն վերադառնալով , 1871 նոյեմբեր Յին , Պրանտէս կը սկսի իր դասախօսութիւնները՝ համալսարանին մէջ : Իր առաջին դասախօսութեամբն իսկ՝ ան անկեղծ ու համարձակ կը յայտնէ թէ ինք կուսակից չէ մտքի ճնշման և թէ դէմ է Դանիոյ մէջ տիրող եւ ուղղախառ նկատուող աշխարհայեացքին : Զեւոնոյը այդպէսով կը նետուի , և հակառակ գաղափարներու անթիւն երկայացուցիչները խնդրելով վերջնական դաշն , ու ծայրկու տան կատարի կուտի մը : Ամբողջ դանիական հասարակութիւնը այնպէ՛ս իրար կ'անցնի , ինչպէս որ յանկարծակի պաշարուած քաղքի մը բնակիչները կ'ըլլան՝ թշնամիին անակնկալ ուժակոծութենէն : Քուէնհակի համալսարանին պատերէն ներս երբեք այդ տեսակ համարձակ ձայն մը չէր լսուած , և երբեք չէր հաւաքուած այդ աստիճան բազմաթիւ , այդ աստիճան ոգեւորուած ունիւղիրներէ բաղկացեալ հասարակութիւն : Բայց դասախօսութիւններուն զրտած յաջողութիւնը Պրանտէսը չ'ազատեր հալածանքէն . ընդհակառակը , զօրեղ թշնամիներու կատաղութիւնը ա'յն աստիճանին կը հասնի որ իր ձեռքէն կ'առնեն դասախօսելու իրաւունքը : Այդ ժամանակաւի շոյին՝ Պրանտէս գրած էր իր ամենատաղանդաւոր և ահանաշանաւոր գրքին՝ «ԺԹ» . դարու գրականութեան գլխաւոր հոսանքները՝ ինչ որս հասորները , «Դանիոյ բանաստեղծները» և Զէօրէն Քէրկէքարթը (*) . ասոնցմէ դատ , իր եղբորը հետ (ծանօթ տրամերգակ ու քաղաքական գործիչ) կը հրատարակէր ԺԹ Դար ամսագիրը :

(*) Ծ. ԽԻԲ. — Դոմինիցի ճեմնաւոր բարոյախօս : Մեծ ազդեցութիւն ունեցած է սֆանսիմալեան երկիրներու ԺԹ . դարու կրօնային , գրական ու քննդատական բարձրագոյն : Մասնաւորաբար Իպսէն ու Պիոնսըն իրմէ ներշնչուած են :

«Այն ատենէն ի վեր ահա տասնըվեց տարի է, — կը շարունակէ Պրանտէս իր ինքնակենսագրութեան մէջ, — զրուած ասիէ տասնընիստ տարի առաջ, որ Քորէնշակի համալսարանին գրահանութեան պատճառով թափուր կը մնայ. որովհետեւ չէին ուզեր ինծի յանձնել, իսկ ուրիշ մէկու մըն ալ չէին կրնար տալ, նշանակելով որ հասարակային կարծիքը ամենավճռական կերպով իմ կողմն կը բռնէր: 1875 ին մտածեցին մրցեան գնել այդ պաշտօնը, բայց իսկոյն փոփոցին իրենց որոշումը, ըսելով որ ես ալ մրցեան պիտի մասնակցիմ: Այս ամէնը պատճառ եղան որ ես լքեմ իմ ծննդավայրս և անցնիմ Գերմանիա, որուն մօտէն ծանօթացած էի 1872ին, և ուր երբեմն վեց ամսոյ չափ աշխատակցած է «Deutsche Rundschau» ամսագրին (1874): Շուէտի ու Նորվեկիոյ, ինչպէս նաև Իտալիոյ մէջ՝ մինչեւ Նէապոլիս (1876) երկու մեծ ճամբորդութիւններ ընելէ վերջ, 1877ին ես հեռացայ Քորէնշակէն և բնակութեան հաստատեցի Պէրլինի մէջ: Այնտեղ՝ քանի մը տարուան կատարել աշխատութենէ մը վերջ գերմաներէնը իւրացնելով, յաջողեցայ ընդունուիլ գերման գրողներու շարքին մէջ: Մինչեւ վերջին ժամանակներս ես Պէրլին կը բնակէի: Իմ վեցամեայ բացակայութեանս միջոցին՝ հիւսիսի մէջ մտաւորական մեծ յեղաշրջութիւն մը կատարուեցաւ: Դանիացի ու Նորվեկիացի գրողներ հաստատեցին ամբողջ դպրոց մը՝ որ ճիշտ իմ ցոյց տուած ճամբէս կ'ընթանար: Նորվեկիոյ մէջ, հին սերունդին պատկանող բանաստեղծները այլ նոր հոտանքին յարեցան: Պիորնսըն՝ որ առաջ իմ հակառակորդներու մէջ կը գտնուէր, արդէն իսկ 1877ին հրահրարական համակրութիւն կը յայտնէր իմ ձգտումներուն նկատմամբ: Իպսէնի հետ՝ ես միշտ բարեկամական յարաբերութիւններ ունեցած եմ: Այդ նոր դպրոցին Դանիացի նշանաւորագոյն ներկայացուցիչներն են Հոլկէր Տրալսման, Եաքոպսըն, Շանթորը, Էրիմ Սկրամ, Քարլ Քէլլէրուպ, իսկ Նորվեկիացիներէն նշանաւորագոյններն են Պիորնսըն, Իպսէն, Կիլման, Բաուլսըն, Արնէ Հորպորկ: Երկարատեւ պայքարներէ վերջ (մտաւորապէս 1872-1882), նոր դպրոցը գրեթէ կատարեալ յաղթանակ տարաւ: Սակայն սա՛ ալ պէտք է ըսել թէ այն ատենէն ի վեր՝ վերոյիշեալ բանաստեղծներէն Տրալսման, Քէլլէրուպ և Պիորնսըն կրկին ուրացած են իրենց գաղափարները և թշնամի կողմը անցած:

«Քաղաքական շարժումն ալ ճիշտ իմ քարոզած ուղղութիւնս տուցած էր: Մինչեւ 1870՝ գիւղացւոյ կուսակցութեան և պաշտպանողականներու, ինչպէս նաև քաղաքներու ու գիւղերու միջև ստատիկ հակառակութիւն կար: Իր տեսակին մէջ իբր եզակիան երեւոյթ մը՝ կ'արժէ յիշատակել սա իրողութիւնը թէ սքանափառական երեք պետութիւններու մայրաքաղաքները պահպանողական ուղղութեան կուսակիցներ են: Այն սերունդը որուն ես կը

պատկանիմ, կը կարծէր թէ մարաքաղաքը պէտք է մտաւորական ազդեցութիւն գործէ զիւղացիներու վրայ: Իմ ազդեցութեամբս էր որ քաղաքացի երիտասարդութեան, մանաւանդ մայրաքաղաքի ուսանողութեան նշանաւոր մասը յարեցաւ զիւղացւոց կուսակցութեան:

«Պէրլինի մէջ եւս գերմաներէնով հրատարակեցի իմ «ԺԹ. դարու գրականութեան զլխաւոր հոսանքները» գործիս հինգերորդ հատորը, նոյն գործին առաջին հատորը՝ աւելի մշակուած, ուսումնասիրութիւններ Պրոքսնֆելտի և Լասալի մասին, «Moderne Geister»-ի մէկ հատորը, և շարք մը փոքրիկ յօդուածներ: Անցեալ տարի, մամաւոր անձեր (գլխաւորաբար զիւղացւոց կուսակցութեան անդամներ) զիս կրկին Դանիա հրաւիրեցին: Եւ ընդունեցի այդ հրաւերը, որովհետեւ՝ ինչպէս միշտ՝ իմ գործունէութեանս բուն ասպարէզը կը նկատէի Դանիան ու Նորվեգիան, թէեւ շատ չնորհակալ եմ որ Եւրոպայի մնացեալ մասն ալ կը շահագրգռուի իղմով: 1886-87ի ձմեռը եւ Քոբէնհալի մէջ սկսայ դասախօսութիւններ ընել 1820-48ի դանիական գրականութեան մասին: Եւ այնտեղ գտայ բազմաթիւ հակառակորդներ և անթիւ համակրողներ: Քոբէնհալ մտնելէս քիչ վերջը, շատ համակրողներ հանդիսաւոր ընդունելութիւն մը սարքեցին ի պատիւ ինձի, քաղքին ամէնէն նշանաւոր պանդոկիսերէն մէկուն մէջ: Գրողներու և նկարիչներու կողմէ՝ զանազան պատգամաւորներ ձառեր խօսեցան. պատգամաւորներ եկած էին նաեւ ու խօսեցան՝ բանուորներու կողմէ, —որոնք՝ Լասալի վրայ գրած ուսումնասիրութենէս ի վեր զիս անկեղծ բարեկամ մը կը նկատեն, — ուսանողներու կողմէ՝ որոնք անցեալ տարի կազմեցին ընկերակցութիւն մը որ անկէ առաջ գոյութիւն ունեցող ընկերակցութիւնէն աւելի յառաջդիմական տարրեր կը պարունակէ իր մէջ: Եկած էին նաեւ պատգամաւորներ ուսանողութիւններու կողմէ, որովհետեւ Դանիոյ մէջ եւս առաջիններէն մէկը եղած եմ կանանց իրաւանց պաշտպաններուն:»

Այս ինքնակենսագրութիւնը գրելէն վերջ, Պրանտէս մասնաւորաբար ճամբորդած է Ռուսաստան և Լեհաստան (1887ի գարնան սկիզբը): Այդ ճանապարհորդութեան ընթացքին՝ հրապարակային դասախօսութիւններ ըրած է Բեդերսպուրկի և Մոսկուայի մէջ: Այդ շրջանին հրատարակած է նաեւ քանի մը գործեր, ի մէջ այլոց «Ուղեւորական տպաւորութիւններ Լեհաստանի մէջ»ը (1877) և «Ուղեւորական տպաւորութիւններ Ռուսաստանի մէջ»ը (1877):

Ահա կենսագրութիւնը այս մարդուն զոր հիմայ իրենց ազգին պարծանքը կը նկատեն նոյն իսկ անոնք՝ որոնք տակաւին քանի մը տարի առաջ կատաղի կերպով կը հալածէին զինքը:

(Վեցրդ յաջորդ քուով)

ՏԻԴՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՄՊԱՆԻԱԿԱՆ ՄԻՄՈՒՆՁ

Այգուն զեփիւն
Զով սայ ի սփիւն
Ծաշե,
Հոսե

Կուսալիկիր:

Լուսինն ահա ելաւ փայլուն.
Յո՛ւշ . . . շուրի ձայն կիթառին,
Պասրճամին վերայ՝ խոհուն՝
Կը կըրորնի Սպանուհին:

Այգուն զեփիւն
Զով սայ ի սփիւն
Ծաշե,
Հոսե

Կուսալիկիր:

Քողըղ ձրգե, հրեշտակ սիրուն,
Երեցի՛ր գերդ շող մը պայծառ
Եւ քաղթիին մեջեմ կայսուն
Տոսիկդ անցուր՝ քարէ վարդեվառ:

Այգուն զեփիւն
Զով սայ ի սփիւն
Ծաշե,
Հոսե

Կուսալիկիր:

(Թարգմ. Յ. ՊԱՆԵԱՆ)

Ա. ԲՈՒՇԲԻՆ

Պ Ա Տ Վ Ե Ր Ը

Պանկած ես հո՛ս՝ պատկերին մեջ,
Ի՛նչ չա՛ր աղջիկ՝ ու կը ժրպսիս,
Մեղմ ժպիտ մը, որ չունի վերջ,
Ինչպէս տեղանքն իմ արտիս:

Անթիստի կեղծ դիմակով
Ու նազանկով մը գեղանի,
Ծածկել կ'ուզես կոյս վերմակով
Լեցուն կուրծքդ հոգանի:

Մինչ ես խաբուած՝ պատկերիդ դեմ,
Զոնխերս վեր կ'առնեմ մեղմիկ,
Որ վրայեդ փաշեմ, անեմ
Այդ ծածկոյթը երջանիկ:

ԼԵՒՈՆ ՍԵՂԱՌՍԵԱՆ

ՊԱՏՈՒԱՆԴԱՆԸ ԿԸ ԳԱՅԹԻ

Պ. Լեւոն Քիրիշեան իր «Գոլէճականի մը յիշատակներ»-ուն մէջ անդամ մըն ալ շեշտեց այն ականոր, չըսենք ողբալի վիճակը որուն մասնուած է Հայ լեզուի և մատենագրութեան ուսուցումը Ռօպըրդ Գոլէճի պէս հսկայ ու նշանաւոր հաստատութեան մը մէջ :

— Եղնիկը գիտէ՞ք ինչ է . սա մեծութեամբ և սա հաստութեամբ գիրք մըն է , գեղին կողքով , կաշեկալմ . . .

Ահա այս կերպով կ'ուսուցուի Հայ մատենագրութիւնը՝ Ռօպըրդ Գոլէճի Հայ աշակերտներուն :

Եւ ասիկա վշտառիթ է անո՛ր համար մանաւանդ որ այնքա՛ն մեծ թուով Հայ աշակերտներ կը գտնուին այդ հաստատութեան մէջ , ինչպէս գտնուած են ասկէ առաջ : Բաղդատմամբ Գոլէճին մէջ աւանդուած ուրիշ դասերու՝ Հայ լեզուի և մատենագրութեան դասը ա՛յն է՝ ինչ որ Թէյթսի ագամանդ մը կրնայ ըլլալ ճշմարիտ գոհարներու քով : Միայն կեղծիք և արտաքին չափը , միայն բարուրանք ու արուեստակութիւն , և ոչինչ խոր , ոչինչ հիմնական :

Տարիներ կան որ Գոլէճը Հայ շրջանաւարտներ կու տայ մեղի , տարիներ կան որ փառաւոր հանդէսներով կը հրապուրէ մեզ աւ մէնքս , բայց մենք ոչ այդ շրջանաւարտներուն քով , ոչ ալ այդ հանդէսներուն մէջ՝ ոչինչ կը գտնենք ցեղունի , մայրենի : Հայ շրջանաւարտները հաստատութիւնը կը լքեն՝ անգլիացի լանաստեղծներու վրայ դրուած աւարտական ճառերով , և էապէս անգիտակի իրենց մայրենի լեզուին ու մատենագրութեան :

Ու մտածել թէ Ռօպըրդ Գոլէճի Հայ լեզուի ու մատենագրութեան ուսուցիչը բրօֆ . Յակոբոս Ռէճիղեանի պէս անձնաւորութիւն մըն է :

Մենք պէտք չունինք այստեղ յայտնելու թէ անձնապէս կը յարգենք զինքը , բայց երբ այսպէս Գոլէճի Հայ ուսանողութեան ամենակենսական շահն ու այդ յարգանքը հաւասար գիծի մը վրայ կու գան , մենք առանց վարանելու ոտնակոխ կ'ընենք վերջինը՝ առաջինը փրկելու համար : Սոսկական անհատի մը շահը մեզի համար ոչ իսկ շիւղի նշանակութիւնը ունի , երբ անոր դէմ կը դրանենք ամբողջ ուսանողութեան մը , ամբողջ սերունդներու չա՛տ աւելի յարգելի ու նուիրական շահը :

Միեւնոյն բանը նաեւ Գոլէճին համար : Մենք ոչինչ ունինք ըսելիք այդ հաստատութեան ընդհանուր ուղղութեան դէմ : Մեր աչքին՝ Գոլէճը սիրելի է ու պիտի մնայ իբր ուսման և գիտու-

թեան Բոյն մը որ այնքան պատուական ու զարգացեալ անհատներ պարգեւներ է մեր ազգին : Բայց երբ իր Հայ աշակերտները՝ իրենց ստացած զարգացման փոխարէն այսպէս իրենց մայրենի լեզուն վերայ տալու վտանգին տակն են, մեզի պարտք կը նկատենք Գոլէճի Վարչութեան ուշադրութիւնը հրաւիրել այս աստիճան ցաւալի իրողութեան մը վրայ, և զինքը զգուշացնել անոր հետեւանքներէն :

Կրթական հաստատութեանց մէջ մանաւանդ, անբնական բան չէ ծոյլ՝ ապիկար, իրենց կոչումին անարժան և կամ բացարձակապէս տգէտ պաշտօնեաներու ընդունելութիւնը. չողջողուն չպարտներով անգուրուած համբաւներ կան՝ որոնք ամէնէն խոտապահանջներն իսկ կը չլայնեն ու կը խաբեն : Խաբուիլը մարդկային բան մըն է անշուշտ, բայց մինչեւ որոշ ատեն մը, մինչեւ որ այդ չպարը թափի, մինչեւ որ համբաւը իյնայ, և անոր ծածկած ոչնչութիւնը երեւան ելլէ մերկապարանոց. անկէ անդին՝ կարելի չէ կրկին խաբուիլ ու չլանալ՝ առանց մեղսակցութեան բաժին մը չալկելու : Սխալը կը գաղթի լնական ու ներքին ըլլալէ, երբ անոր յայտնութենէն վերջ կրկին կը շարունակուի, կը մշտնջենաւորուի :

Մանաւորելով մեր խօսքը բրօֆ. ձէճիղեանի պարագային վրայ, հարկ կը տեսնենք զիտել տալու թէ քանի քանի տարիներէ ի վեր Ռօպըրդ Գոլէճի Հայ աշակերտները դժգոհութիւն կը յայտնեն իրեն դէմ, և Գոլէճի Վարչութիւնը ոչինչ կ'ընէ անոնց դժգոհում տալու համար : Աշակերտները կը գանգատին թէ Հայերէն չեն սորվիր, թէ իրենց մատենագրութեան մասին տգէտ կը մնան ա'յնքան որքան որ է յետին բեղնակիրը, և Գոլէճի Վարչութիւնը կարեւորութիւն չտար իրենց : Ինչո՞ւ որովհետեւ բրօֆ.ը անգամ մը բանգէտ երեւցեր է իրենց, անգամ մը ոխալ դատեր են անոր կարողութիւնը. սերունդներ առաջ իրենց ըսուեր է թէ բրօֆէսէօրը ամէնէն գիտուն Հայն է, մանաւանդ իր հեղինակը Շարժման Երկնային Մարմնոց անունով նշանաւոր աշխատասիրութեան մը, և իրենք ալ այդպէս հաւատացեր են ու կը շարունակեն հաւատալ : Այդ գիրքը իր համբաւին, իր հռչակին պատուանդանը եղած է, անոր շնորհիւ միայն կրցած է կանգուն մնալ այսքան ատեն, բայց անա այսօր նոյն ինքն այդ պատուանդանն է որ կը գայթի, կը կործանի, կաւէ չէնքի մը պէս :

Գոլէճին հետ յարաբերութիւն ունեցող անձնաւորութիւն մը մեզի զրկած է յետագայ յօգուածը, որ կատարեալ փաստերով և անհերքելի ապացոյցներով կը յայտնէ թէ բրօֆ. ձէճիղեանի մեծ ու փառայիզ համբաւին պատուանդանը նկատուող այդ երկասիրութիւնը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ հասարակ բանագրողութիւն մը :

Տարօրինակ բան որ նոյն խոյ մանր մունր գայթակղութեանց սիրահար մեր թերթերը չեն ուզեր հրատարակել այս յօդուածը՝ որ երկար ժամանակ խմբագրատունէ խմբագրատուն թափառելէ վերջ միայն մեր ձեռքը կը հասնի։ Ոչ թէ միայն չեն հրատարակել, այլ նաև, ուշագրաւ բարեխղճութեամբ մը, խմաց տուեր են լրօֆէսէօրին՝ որ խօսոյն Գոլէճի մատենադարանէն վերցուցեր է անգլիերէն բնագիրը այն գործին՝ ուրիշ ընդօրինակուած է Շարժմունք երկնային Մարմնոցը։

Մենք չենք ուզեր երեւան հանել այն նկատումները՝ որոնք այս առթիւ կրնան թելադրած ըլլալ մեր թերթերը, բայց շահու տեսակէտներու կարեւորութիւն չտալնուս համար պատճառ մըն ալ չենք տեսներ մերժելու յօդուած մը որ թերեւս կարենայ Գոլէճին ամերիկացի վարիչներուն աչքը բանալ։

Պատուանդանը կը գայթի այսպէս, իրենց պաշտած համբաւեալ կուռքը, այդ բանգէտ ու գիտուն լրօֆէսէօրը, բովանդակ Հայոց այդ ամենադարգեալ և ամենահմուտ ներկայացուցիչը կ'իյնայ, և հարկ չկայ ըսելու թէ շատ հրապուրիչ երեւոյթ մը չի պարզեր իր այդ ողորմուկ անկումին մէջ։

ԽՈՒՐ. —

“ԳՐԱԿԱՆ ԱՆԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ,”

Խնդիրը, լա՛ւ միտ դրէք, անբարոյական գրականութեան վերայ չէ այս պահուս, այլ «գրական անբարոյականութեան» վրայ։ Սահմանենք այս վերջին բառը. — Գրական անբարոյականութիւնը ըսելով ընդհանրապէս կը հասկնանք բոլոր այն արարքները, զորս մարդիկ կը գործեն խաբելով, գողնալով, կեղծելով կամ ուրանալով, միշտ գրականութեան դիմակին տակ պահուած։ Գրականութեան անբարոյականները և մակարոյծները կարելի է որակել քանազոյ բառով, քանի որ իսկապէս բանագող մը թէ՛ խաբւայ մըն է, թէ՛ կեղծարար մը և թէ՛ ուրացող մը միանգամայն։

Անաղօլ ֆրանս, քանազոյութեան ներքոյականը վերնագրով յօդուածի մը մէջ կարծիք կը յայտնէ թէ մեզուն որ ծագիլէ ծագիլ թուշտելով հիւթ կը հաւաքէ և մեղը կը պատրաստէ, գողութիւն մը գործած չ'ըլլար բնաւ, մինչդեռ մըջիւններու երամը որ ձմեռնային պաշարը ամբարկու համար կ'աւելէ կը տանի հացի փրշրանքները, ցորենի հատիկներն ու յարդի շիւղն ալ միասին, պարզապէս յափշտակութիւն մը կը գործէ։ Գրականութեան մէջ ալ, ո՛ր է նիւթի վրայ հեղինակաւոր անձանց գործերը կարգալով, զանոնք իւրացնելով, մարսելով և բաղադրելով նոր աշխատութեան մը ծնունդ տալը բանագողութիւն չէ բնաւ, բայց երբ բան-

գէտի անուն շահելու համար միայն, բոլորովին օտար նիւթերու վրայ գրող կամ խօսող անձեր կը տեսնենք, որոնք պաղարիւնութեամբ կ'ընդօրինակեն կամ կը թարգմանեն ուրիշի մտքին արտագրութիւնները և իբր իրենցը կը ներկայացնեն մեծահանդէս, ահա՛ այն ատեն չենք կրնար չգոչել իրենց երեսին. — Կուռքեր, բանասեր՝ դ կուռքեր...

Դժբախտաբար մեր գրականութիւնը իր՝ ծոցին մէջ բաւական թուով պահած է մակարոյծ գրողներ, և եթէ ասոնցմէ մէկ երկուքին դիմակը այլ և այլ առիթներով վար աւնուած է, զեռանդին կը մնայ պատկառելի բանագողներու շարքը, որ զանազան նկատումներու հետեւանքով կը շարունակէ մնալ իր կուռքի պատուանդանին վրայ։ Բայց անկեղծութիւնն ու արդարութիւնը պարտք կը դնեն մեր վրայ, որ այսուհետեւ հուազ խղճահարութիւն ցոյց տանք աւաղէ հիման վրայ կանգնող այդ համբաւի դեակներուն, և զանոնք հասարակութեան ներկայացնենք ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս որ են։

Այս սկզբունքէն թելադրուած՝ ահա կը սկսինք հրատարակութեան տալ երկար տարիներէ ի վեր մեր կատարած պրպտումներուն արդիւնքը, առանց մեր կողմէ մեծ բան մը աւելցնելու, այլ կը բաւականանք միայն իրողութիւնը ցուցադրելով իր մերկ վիճակին մէջ, ինչ որ ինքնին պերճախօս է արդէն ու ցնցող։

Մեր գրականութեան պատկառելի մակարոյծներուն շարքը արժան է որ սկսինք բրօֆ. Յակոբոս Ճէճիգեանով։ Այս անձնաւորութիւնը, որուն հոգակը յատ լսած եմ և որուն քանի մը քարոզներն ալ ունկնդրած եմ Բերա քաղաքէն ատենա, մեր մէջ ճանչցուած է իբր ներհուն հայկարան, ճարտար գրագէտ՝ և պերճախօս քարոզիչ։ Դուրեան Սրբազան՝ իր «Պատմութիւն Մատենադարանի» անուն գործին մէջ, Յակոբոս Ճէճիգեանը յիշատակած է իբր հեղինակ Շարժմունք Երկնային Մարմնաց անուն երկի մը, և զեռ վերջերս յիշեալ վերապատուելին մատնանիչ կ'ըլլուէր իբր յառաջապահը Հայ-բողոքական գրականութեան ! ? : Խօսքը չեմ ըներ տակաւին այն արտառոյց ու գնուած գովեստներուն, զորս հրապարակաւ կամ անձնապէս չապշած են իրեն, կարգ մը ուրիշ գրական մակարոյծներ։ Բրօֆ. Ճէճիգեանի պերճախօսութեան մասին այժմ բան մը չեմ ըսեր. այդ իմ նիւթս չէ. բայց չեմ հասկնար թէ ինչպէս հայկարան ու գրագէտ կ'անուանուի մէկը, որ իր բոլոր կեանքին մէջ քարոզանման յօդուածներ գրելէ և թարգմանութիւններ ընելով՝ ստորագրելէ զատ բան մը չէ ըրեր իբր գրականութիւն։

Ռօպէրթեան վարժարանի նոր աշակերտներէն ժամանակաւ լրտած էի արդէն, թէ իրենց հայկաբանութեան ուսուցիչը հիմնալի

օգտուող մըն է անգլիական հրատարակութիւններէ, զորս թարգմանելով և քիչ կամ չատ այլափոխելով կը ներկայացնէ իւր իր մտքին արտադրութիւնը. այս կերպով է որ անիկա համայնագիտական տաղանդ մը կը թուի ըլլալ, և իր մտածելու կարողութիւնը հասնիլ կ'երեւայ մինչեւ «երկնային մարմնոց շարժումները»: Բայց եթէ չափել պէտք ըլլայ անոր աշխատութեան, յղացման և արտադրութեան քանակը, շատ քիչ բան կը գտնենք որ իրեն սեփական ըլլայ: Դարձեալ բրօֆ. Ճէճիդեանի աշակերտներէն լսել էի թէ Շարժմունք Երկնային Մարմնոց անուն գրքոյը, որով վերապատուելին կը կարծէ տեղ մը չահած ըլլալ Հայ գրականութեան մէջ (գոնէ անանկ հաւատացուցած են իրեն), գլուխ-գործոց բանասփոթութիւն մըն է օտար հեղինակէ մը:

Արդ, բոլոր այս զրոյցները ստուգելու համար վաւերական ասպացոյցներ պէտք էին: Հեղինակի մը մասին «բանագողութիւն է ըրեր» ըսել և անցնիլ շատ զիւրին բան մըն է արդարեւ. հարկ էր դրականապէս ցոյց տալ բանագողութեան աղբիւրն ալ, և զանալն ալ, և ըստ այնմ վճիռ արձակել: Թէ ինչպէս ձեռք ձգեցի բրօֆ. Ճէճիդեանի գործին բնագիրը, ինքնին հետաքրքրական պատմութիւն մըն է: Բանի որ, մտածեցի Շէրլօք Հօլմսեան դրութեամբ, Շարժմունք Երկնային Մարմնոցը աստեղագիտական գործ մըն է, պէտք էր աչքէ անցընել այս գիտութեան վերաբերող օտար հեղինակութիւնները: Հաւանական ենթադրութիւնը այն էր որ բրօֆ. Ճէճիդեան, իբր անգլիագէտ, մտածած ըլլայ օգտուիլ անգլիական հրատարակութիւններէ: Դարձեալ, իբր կղերամիտ և քարոզիչ, նախապատուութիւն պիտի տար անգլիացի կրօնուոր-գիտուններու հեղինակութեանց: Հետեւաբար, քննութիւնս սահմանափակելով անգլիացի կղերամիտ գիտնականներու գործերուն մէջ, օր մըն ալ ձեռք անցուցի *Ecce Caelum* կամ *Parish Astronomy* անուն գիրք մը, որ կը լաղկանայ վեց քարոզներէ՝ արտասանուած՝ Բոննէք-Գիլքըդցի վերապատուելի քարոզչի մը կողմէ: Շէրլօք Հօլմսի դրութիւնը սխալեցուցած չէր զիս: Ընդհակառակը, բոլոր ենթադրութիւններս ճիշդ ելած էին: Ժամանակագրական ճշդութիւնն ալ ստուգելու համար տեսայ որ Շարժմունք Երկնային Մարմնոցը, որ կը լաղկանայ 62 էջէ, *Ecce Caelum*էն տասը տարի վերջը հրատարակուած էր: Եւ սկսայ բաղդատութեան:

Բրօֆ. Ճէճիդեանի գործը կարգացող մը անպատճառ ինքնիւրեն կ'ըսէ թէ հեղինակը աստեղագիտական խորունկ հմտութեան մը կը միացնէ նկարագեղ երեւակայութիւն, բացատրելու ինքնատիպ ձեւեր, և այլն, բայց այս կարծիքը կը տեւէ մինչեւ այն վայրկեանը, երբ ձեռք կ'առնէ անգլիացի հեղինակին վերոյիշեալ

գործը, և կը տեսնէ թէ ասոր բովանդակութեան կէսէն աւելին թարգմանուելով փոխադրուած է: Կը հասկնանք որ հեղինակ մը, իր հասակէն վեր գիտութիւններու վրայ ճառած ասոն, պէտք ունենայ զուտ հաշուական և դիտական տեղեկութեանց և զանոնք քաղէ ո՛ր և է հատորէ մը, բայց այն քաղուածքը զոր բրօֆ. Ճէճիզեան ըրեր է, մեզուի չէ, այլ մըշիւնի ճարպիկութիւն է, ինչպէս կ'ըսէր Անադօլ Թրանս:—Ամբողջ էջեր, գրական, հռետորական, նկարագրական, ևլն. թարգմանուած ու փոխադրուած են, ի՛նչպէս հիմայ պիտի տեսնենք:

Մանենք, եթէ կը հաճիք, մանրամասնութեանց մէջ: Մեր առջեւ ունինք երկու գրքերն ալ, ու անոնց բաղդատութեան արդիւնքը ահա՛ կը ներկայացնենք. —

Շարժմունք երկնային Մարմնոցի 12, 13, 14, 15 և 16րդ էջերը քաղուած են *Ecce Caelum*ի 40, 41, 43 և 43րդ էջերէն: Եթերին եւ երկնային մարմնոց շուրջ տիրող դատարկութեան մասին մէջ բերուած այնքան գեղեցիկ պատկերները ծնունդ են անգլիացի, ո՛չ թէ հայ վերապատուելիին մօքին:

Դարձեալ, Շ. Ե. Մ.ի 26, 27, 28, 29, 30, 31րորդ էջերը ընդօրինակուած են *E. C.*ի 52, 53, 54, 55րորդ էջերէն: Թէ երկրի վրայ ամէն բան ծանրութիւն ունի եւ թէ այս մասին ի՛նչ ըսած է Նեւտոն, կա՛մ թէ այս խնդիրներուն վրայ այլ եւ այլ անձեր ի՛նչ ենթադրութիւններ ըրած են, ատոնք, յարգելի բրօֆէսէս'ը, թողէք որ Քոննէքդիքդցին պատմէ մեզի, այդ ի՛նչ դիւրութեամբ կը յարիք Անգլիացի հեղինակին տեսութիւններուն, եւ դիտական բարձր խնդիրներու վրայ վճիռներ կ'արձակէք, թու թակօրէն կրկնելով վերապատուելի մը խօսքերը...

Դարձեալ Շ. Ե. Մ.ի 43, 44, եւ 45րորդ էջերը, քառ առ քառ թարգմանուած են *E. C.*ի 45, 26, 27 և 28րորդ էջերէն: Անգլիացի հեղինակը *calculus*ի (հաշուողութիւն) կատարած հրաշալի գործերը աւելի ըմբռնելի ընելու համար այս տեղ հարկ տեսեր է արարական Հազար եւ մեկ գիշերներու պատմութենէն մաս մը ներկայացնել իր ունկնդիրներուն: Եւ որովհետեւ ամերիկացի ունկնդիրները կրնային մեծամասնութեամբ կարգացած չլլալ Հազար եւ մեկ գիշերները, վերապատուելին կասկած կը յայտնէ որ իր ընելիք պատմութիւնը գիտցած ըլլան արդէն իր ունկնդիրները: Միեւնոյն բանը կ'ընէ թութակօրէն մեր Հայ վերապատուելին, ասանց նկատի առնելու սակայն թէ հայ ընթերցողը մանաւանդ մեր նախորդ սերունդը, ամէնէն աւելի յափշտակութեամբ կարդացած է Հազար եւ մեկ գիշերները, եւ հետեւաբար կարելի չէր իրեն ալ վերագրել ամերիկացիներու տգիտութիւնը: Կը տեսնէք թէ կոյր ընդօրինակութիւնը ի՛նչ սխալներու մէջ կը թողու մարդս:

Շ. Ե. Մ. ի 48րորդ էջին վրայ լուսնի մասին գրուած այն-
քան նկարագրել տողերը առնուած են **Ե. Ը.** ի 88րորդ էջէն: Իսկ
անկէ անդին, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58 և
59րորդ էջերը, երբեմն քաղուած արար, բայց յաճախ թառ առ թառ
ընդօրինակուած են **Ե. Ը.** ի 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
101, 102, 103 և 104րորդ էջերէն: Կարելի է այս չոր թիւերէն
զազալիս մը գոյացնել այն զարհուրելի անտարբերութեան վրայ,
որով Րուպերդեան ձեմարանի հայկաբանութեան ուսուցիչը, ուրիշին
յախուռն վճիռները, տեսութիւնները, զննութիւնները, համո-
զումները, նկարագրութիւնները եւ գրական բացատրութիւնները
կ'իւրացնէ և իբր իրը կը ներկայացնէ մեզի: Միամիտ ընթերցող
մը պիտի խորհէր թէ այնքան ուրիշ զբաղումներու մէջէն յարգելի
պատուելին ի՞նչպէս ժամանակ կը գտնէ երկնային մարմինները
գննելու, անոնց ամենափոքր շարժումները ուսումնասիրելու, այլ
եւ այլ աստեղագէտներու կարծիքները սերտելու, եւն.: Ո՞վ կրնար
մտքէն անցընել որ բրոֆէսորին սերտածը միմիայն *Ecce Caelum* ի
էջերն են եղեր ...

Գարձեալ, Շ. Ե. Մ. ի 62 և 63րորդ էջերը քաղուած
են **Ե. Ը.** ի 126 և 127 էջերէն, իսկ 64, 65, 66, 67րորդ էջե-
րը առնուած են 137, 138, 139 և 140րդ էջերէն:

Չենք գիտեր թէ Շ. Ե. Մ. ի հեղինակը իր գործին միւս կէտը
ուրտեղէն ընդօրինակեր է. մի գուցէ ան ալ օր մը, նորէն Շէր-
լօք Հօլմսի դրութեամբ, ձեռք անցընեմ: Ամէն պարագայի մէջ,
հետաքրքիր ընթերցողներուն կը յանձնարարենք ընթերցումն ու
բաղդատութիւնը երկու ծանօթ հատորներուն, որոնք իրր «առաջ-
նորդ թարգմանութեան» կրնան մեծ օգտակարութիւն մը ու-
նենալ:

Հետաքրքիր էինք իմանալ թէ բրոֆ. Յակոբոս Ճէճիգեան ի՞նչ
արդարացում պիտի կարենար ցոյց տալ իր այսքան յայտնի և թա-
ռախան բանագողութեան մասին: Ասկէ առաջ, երբ Րուպերդեան վար-
ժարանի ընթացաւարտները ընդհանրապէս, ու աշակերտները մաս-
նաւորապէս կը քննադատէին իրենց ուսուցիչը, կը միտէի զիրենք
դատապարտելու: Բայց այսօր, այբի առջեւ ունենալով ներկայ բա-
նագողութիւնը, ի՞նչպէս նաև «Իիւրակն»ի խմբագրականները, ո-
րոնք յաճախ հարազատ թարգմանութիւններ են անգլիերէն «Great
Thoughts», «Christian World», «Homiletics» եւն.: պարբերականներէն,
կատարեալապէս իրաւունք կուտամ զինքը քննադատողներուն:

Ք. ՃՇՄԱՐՏԱՆՕՍ

“ՊԱՏՈՒԻ ՀԱՄԱՐ”

(ՏՐԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ԶՈՐԱ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ)

Թիֆլիս, 10 Յունուար 1905.

Թիֆլիսի Հայոց Տրամադիքական Ընկերութեան խումբը, յունուար Յին վերսկսաւ իր ներկայացումները: Պ. Շիրվանզադէի նոր թատերախաղը՝ «Պատուի համար», նոյն իրիկունը մեծ թուով ժողովուրդ հաւաքած էր թատրոնը, և կարելի է ըսել որ այդ հետաքրքրութիւնը հայ հեղինակին ինքնուրոյն և նոր գործին նկատմամբ, գոհացում ստացաւ:

Պ. Շիրվանզադէ հայ բեմին տուաւ բաւական լաւ թատերախաղ մը:— Նիւթը առնուած է վաճառականական միջավայրէն, որ ինչպէս ամէն տեղ, նոյնպէս և մեր մէջ զգալի դարձաւ հարուստ է բարոյականութեան ամենատարրական պահանջներու դէմ ծանր արարքներով: Դրամապաշտութիւնը որ մարդկային հոգիին ամենաազնիւ նիւթերը քամելու գերազանց յատկութիւնը ունի, վերջ ի վերջոյ զգացումներով օժտուած բանական արարածները կը դարձնէ գաղան մը, մոլոխ մը՝ որ միայն լափել, միայն ոչնչացնել չի տէ: Իր գոյութիւնը մանր գարշանքներով ծածկող անհատը որ նախապէս չարիքը կը գործէր մի՛ միայն իր անձնական բարօրութեան համար, վերջ ի վերջոյ մինչև իսկ այդ նպատակը կը մոռնայ, և նոյնը կը գործէ իրեն և մեքենայ մը, աւեր ու արցունք տարածելով իր շուրջը՝ բոլոր անգիտակցութեամբ: Չափերը կը փոխուին, բարոյական ըմբռնումները գլխիւնայր կը դառնան և մարդը կը լողայ իր գոյացուցած ճահճին մէջ, նողկալի երջանկութեամբ:

Ահա ընդհանուր խօսքերով այն տիպարը զոր հեղինակը ներկայացուց մեզի՝ Անդրէաս Էլիզարեանի երեւոյթին տակ: Այս մարդը որ կեանքի նկուղներէն, խեղճութեան բոյներէն առաջ եկած է, կամաց-կամաց կը յաջողի բարձրանալ՝ թուք ու մուր ու տեղով, անարգանք կրելով, և, ինչ որ ամէնէն կարեւորն է, անգաղար խաբելով: Նիւթական յաջողութիւնները և հարստութեան փայլը երկար ժամանակ կը ծածկեն իր յանցանքները, բայց ոչ վերջնականապէս:

Մեծ ոճիրները՝ սովորաբար կը յայտնուին փոքրիկ անզգուշութիւններէ և անհոգութիւններէ: Իր առեւտրական գործին ընկեր Օթարեանի մահուանէն վերջ, Էլիզարեան կը զրկէ, կը կողոպտէ անոր որբերը, մոռնալով սակայն քանի մը վաւերագիրներ՝ զորս Օթարեանի այրին կը պահէ խնամով, և երբ իր գաւակը Արտա-

չէսը կը մեծնայ, կը յանձնէ անոր: Արտաշէս Օթարեան՝ այսպէսով մարմնացած վրէժխնդրութիւն մը կը դառնայ Էլիզբարեանի համար, մշտական սպառնալիք մը որ կրնայ խորտակել իր հարուստ յանցաւորի գոռող բախտաւորութիւնը:

Էլիզբարեան հնարքներ կը փնտռէ այդ հարուածէն ազատելու համար: Գիտէ որ Օթարեան կրնայ ոչ թէ միայն գրաւել իր հարստութեան կէսը, այլ նաեւ զինքը խայտառակել իբր գող: Այստեղ մէջ կ'իյնայ Էլիզբարեանի աղջիկը, Մարգրիտը, որուն Արտաշէս կը համակրի: Այդ համակրութիւնը փոխադարձ է: Մարգրիտ՝ այսպէսով կը դառնայ տրամերդութեան կեդրոնական անձնաւորութիւնը. ան մէկ կողմէ չի հաւատար որ իր հայրը անազնիւ մարդ է և միւս կողմէ ալ չի հասկնար թէ ինչպէ՛ս Արտաշէս Օթարեան՝ իր համակրութեան առարկայ խտէալ երիտասարդը՝ կրնայ իր համակրած աղջկան հօրը մասին ստոր ու սուտ բամբասանքներ յերիւրել:

Մարգրիտ երկու կրակի մէջ է: Եւքը կը գտնէ Օթարեանը: Անիկա վաւերաթուղթերը Մարգրիտի կը յանձնէ, որպէս զի անձամբ ստուգէ և համոզուի թէ որքան իրաւացի են իր պահանջն ու մեղադրանքները: Այդ թուղթերը ջախջախիչ են. աղջիկը կը համոզուի որ իրենց ծով հարստութիւնը գողութեան արգելիք է, և թէ իր հայրը անազնիւ մարդ մըն է: Անոր անարատ հոգին կը ցընցուի, ան կ'ըմբոստանայ այդ աստիճան ստորնութեան դէմ՝ զոր գործած էր իր հայրը: Եւ այսպէսով՝ իրեն համար կը ստեղծուի խորին յուզումներու ծանր ու տանջող կացութիւն մը: Ան ոչ օգնական ունի, ոչ ալ խորհրդատու. մայրը՝ բարի և թոյլ կին մըն է, որ երկար տարիներու ընթացքին տեսեր, հակցեր է ամուսնին բոլոր աղտոտութիւնները, բայց ստիպուեր է լռելու, տանելու, համբերելու, և վերջ ի վերջոյ դարձեր է կամաղուրդ, ոչնչացած էակ մը, որ միայն արտասուել գիտէ: Մարգրիտի քոյրը՝ Ռօզալիան՝ անամիտ պճնասէր մըն է: Մէկ եղբայրը անառակ է, պոռն-վիվան, միւսը՝ ճարտարագէտ մը՝ նոյնքան նիւթապաշտ, նոյնքան չարագործ է՝ որքան իր հայրը. միայն աւելի կրթուած է անկէ, և աւելի յարմարած ժամանակին պահանջներուն: Կայ նաեւ մօրեղբայրը՝ Սաղաթիէլը՝ նոյնպէս փարիսեցի և անսիրտ արարած մը որ իբր իր քուայրին առեւտրական գործերուն օժանդակող ու խորհրդատու՝ կամաց-կամաց կը կողոպտէ զայն, ինչո՛ւ և ինչպէ՛ս որ կրնայ:

Այսպէսով, տրամերդութեան բոլոր ծանրութիւնը կը կեդրոնանայ Մարգրիտի հոգւոյն մէջ. ան է որ կը տառապի ամէնուն փոխարէն, և ի վերջոյ զո՛ւ կ'երթայ իբր փրկութեան նոխադ:

Հայրը՝ Էլիզբարեան՝ իր հին յանցանքը քաւելու համար նոր ոճիւր մը կը գործէ: Ան գիշերանց աղջկանը սեղանակէն կը գողնալ

Օթարեանի վաւերաթուղթերը եւ կ'այլէ : Մարգրիտ չի կրնար տանիլ հօրը գործած այս նոր եւ անասելի ստորնութիւնը , մանաւանդ որ պատուոյ խօսք ալ տուած էր Օթարեանի՝ թէ թուղթերը պիտի վերադարձնէ : Լուծումը վրայ կը հասնի , եւ Մարգրիտ՝ եթէ ոչ իր հօրը , գոնէ իր սեփական պատիւը փրկելու համար վերջ կու տայ իր կեանքին :

Ահա համառօտ կերպով արամերգութեան բովանդակութիւնը : Մենք առանձին կանգ չենք առնել քոյր գործող անձերու վրայ , քանի մը խօսք կ'ըսենք միայն անոնցմէ գլխաւորներուն նկատմամբ :

Տարակոյս չկայ որ ամենայաջող տիպարը Անդրէաս Էլիզբարեանն է : Հեղինակը կրցեր է այդ տիպարով բաւական զօրեղ կերպով արտայայտել մութ գործերու , անաղնիւ՝ ստոր արարքներու , եռասէր՝ նիւթապաշտ վաճառականի ցած հոգին : Էլիզբարեան «փողի հերոս» մըն է :

Աղջիկը՝ Մարգրիտը՝ որ հասարակական արդարադատութիւնն ու խիղճը կը ներկայացնէ , բաւականաչափ ցասում չունի ծանր արարքներու հանդէպ : Առ հասարակ՝ իբր հերոսահի՛ , անոր հոգին կրնար քիչ մը աւելի ուժեղ ըլլալ : Հայրն ու շուրջի անձերը լաւ ճանչնալէ վերջ , անհասկնալի կը մնայ որ ան միամտաբար իր քովը կը պահէ վաւերաթուղթերը , փոխանակ իսկոյն տիրոջը վերադարցնելու : Նոյնպէս անըմբռնելի միամտութեան օրինակ մը կուտայ Օթարեան՝ որ լաւ ճանչնալով Էլիզբարեան ընտանիքը , փոխանակ թուղթերը իր ներկայութեամբ ցոյց տալու Մարգրիտի , կը թողու անոր քով : Խորին համակրութենէ բղխած հաւատքը Մարգրիտի մասին՝ այստեղ հաղիւ թէ արդարացուցիչ հանգամանք դառնայ , աւելի ճիշդ կ'ըլլայ ըսել թէ հեղինակը քիչ մը արուեստականութիւն մտցուցեր է իր գործին մէջ :

Արտաչէս Օթարեանն ալ կատարեալ տիպար չէ . ըստ երեւոյթին՝ հեղինակը փորձեր է անոր մէջ դնել ազնիւ ասպետութիւն , հերոսական վեհանձնութիւն : Ան խոշոր բաւեր կ'ըսէ , պատրաստ կը թուի ամէն տեսակ զոհողութեան , բայց վերջ ի վերջոյ այնքան տրամադիր չերեւար վեհ նպատակի մը յարելու , որքան կը հետաքրքրուի իր սեփական ժառանգութեամբ՝ զոր Էլիզբարեան կապտած է :

Տրամերգութեան դարձուածքներուն (intrigue) մէջ ալ թերութիւն մը կայ : Երկրորդ եւ երրորդ արարուածներուն մէջ գրեթէ ամէն բան , նոյն իսկ խաղին ելքը կը յայտնուի . հանդիսատեսը գիտէ թէ վաւերաթուղթերը պիտի գողցուին , թէ Մարգրիտ վերջ պիտի տայ իր կեանքին : Այս հանգամանքը՝ բնականաբար կը

թուլցնէ խաղին եւքին նկատմամբ գոյացուելիք հետաքրքրութիւնը : Դարձեալ՝ անօգուտ եւ ձանձրալի մեղադրում մը դարձած է այն տեսարանը որուն մէջ էլիզաբարեան վաւերութիւնները կը գողնայ աղջկանը սենեակէն : Անոր սանջանքները կեղծ են . այդ տեսակ իրաւ, ստորհոգի արարած մը չի կրնար այդքան խղճի խայթի ընդունակ ըլլալ :

Տարակոյս չկայ որ Շիրվանզադէ աղդուած է Օկտավ Միրպոյի ծանօթ տրամերգութիւնէն՝ «Փողի հերոս»էն (*), երկու թատերախաղերուն մէջ աչքի դարնող արտաքին նմանութիւն կայ : Երկու գործողութեան մէջ ալ փողի հերոսը հայրն է, բողբոջը՝ աղջիկը . մայրը՝ անդոյն բարի արարած մը . կայ հաշուապահ մը որ կը յիշեցնէ Միրպոյի թատերախաղին պարտիզպանը : Անկարելի է հասեւ մոռնալ «Փողի հերոս»ին թուղթ ստորագրել տալու տեսարանը զոր «Պատուի համար»ին մէջ կը կատարէ Սաղաթիէլ : Այս նմանութիւնը սակայն չի նսեմացներ «Պատուի համար»ին արժէքը :

Պ. Շիրվանզադէի տրամերգութիւնը, մէկդի թողլով մէկ քանի թերութիւններ, կարելի է յաջողած համարել թէ՛ բեմական տեսակէտով, թէ՛ տիպարներու ընտրութեամբ, եւ թէ՛ գործողութեան յաջորդական դարգացմամբ : Մեր կարծիքով այս յաջողութիւնը մասամբ կը բացատրուի անով՝ որ հեղինակը այս անգամ լքած է աս շա Իպսէն «նոր խօսք» ըսելու յաւակնութիւնը, եւ իրեն պարզ նպատակ ընտրել է ներկայացնել մեր իրական կեանքը՝ գեղարուեստօրէն կարելի ճշտութեամբ : Եւ լաւ է որ այդպէս ըրել է :

«Նոր խօսքեր»ը դժուարութեամբ կ'ըսուին . անոնց երկունքը ծանր է : Թող Հայ հեղինակը յաջողի մեր այս կամ այն միջավայրը բեմ հանել իր լաւ ու վատ կողմերով, եւ մեր կեանքը կրծող բարոյական վէրքերէն մէկն ու միւսը պարզէ, — եւ այդքանը կը բաւէ : «Պատուի համար»ը՝ մեր հասարակական մարմինն վրայ բացուած այդ տեսակ շարաւալից վէրքի մը պատկերն է :

Խաղը լաւ անցաւ իր ամբողջութեամբ : Հեղինակը բոլորն ծափահարութեանց առարկայ դարձաւ :

Ա. —

(*) ԵԱՆ. ԽՄԲ. — Պ. Ս. Շխեանց՝ Ռուսահայոց մէջ այս անունով քարգմանեց Միրպոյի «Les Affaires sont les affaires» քամերգութիւնը, որ Բանիցս յաջողութեամբ ներկայացուեցաւ Կովկասահայ բեմերու վրայ :

ԱՐԴԻ ԱՆԳԼԻԵՐԷՆԸ ՇԻՆՈՂՆԵՐԸ

(ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ)

Գ. (*)

Ռոպլըրդ Պրենս (Robert Burns) էր անտարակոյս առաջին երգիչը նոր շրջանին. ինք արդարեւ որդեգրեց Գրէպլի եւ Գաուփըրի գաղափարականները, եւ սուսը տարաւ անոնց սկսած Ռոպլըրի ՊԼՐՆՍ գրական շարժումը, բայց նոյն ատեն՝ ինք իր կողմէ մտցուց մեծ ու կարեւոր փոփոխութիւններ եւ նորութիւններ: Պէտք է մտնել թէ այս մեծ բանաստեղծները իրարու ժամանակակից էին: Մինչ Գրէպլի 1783ին կը սկսէր հրատարակել չարքը աղքատին կեանքի պատկերներուն, եւ Գաուփըրի 1785ին կը փորձէր աւելի պարզ ու անսեթեւեթ ոճ մը բանաստեղծութեան մէջ, Պրենս՝ 1786ին Սկոթլանդի մէջ կ'արժարձէր բուն համակրութիւն մը եւ խանդ մը Սկոթլանդի բարբառով հրատարակած իր առաջին ոտանաւորներովը, որոնք մինչեւ այսօր պարծանքը կը համարուին սկոթլանդական գրականութեան: Գաուփըրի պէս՝ Պրենս ալ զարմանալի պարզութեամբ կը նկարագրէր լնութիւնը, եւ սակայն բացատրութեան գեղեցկութեամբը զգալիօրէն կը գերազանցէր Գաուփըրը:

Պրենս՝ իր բոլոր հրատարակութիւններուն մէջ երեւան բերաւ լայն զուարթաբանութիւն մը եւ հատու սրաքանութիւն մը, որոնց չենք հանդիպիր ուրիշներու քով: Ինք աղքատ մարդ մըն էր, հողի զաւակ մը. եւ նկարագրեց այդ տեսակ կեանքը, ոչ թէ վնասութեան հանդարտիկ բարձունքէն, հապա անձնական փորձառութեամբ: Մանաւանդ, ան ըրաւ ինչ որ ո'չ Գրէպլի եւ ո'չ ալ Գաուփըր ըրած էին—սէր երգեց: Սէր երգեց, կատարեալ եւ բուն եղանակով մը, չնորհալիութեամբ մը եւ կրակով մը, որուն քիչ անգամ յաջողած է հասնիլ անգլիական գրականութիւնը, իր զանազան շրջաններուն մէջ: Դիւթելու կախարդանքը կար անոր երգին մէջ: Իր քնարերգականները ունին անուշութիւն մը եւ հատուութիւն մը՝ բոլորովին իրենց յատուկ: Իբրեւ սիրային-բանաստեղծ Պրենս անգերազանցելի եւ անմատչելի հռչակուած է: Ահաւասիկ անմահ քառեակ մը.—

Had we never loved so blindly,
Had we never loved so kindly,
Never met, and never parted
We had ne'er been broken-hearted.

(*) Տե՛ս «Ծաղիկ», քիւ 15:

Պայրըն եւ Աքօթ յայտարարած են թէ՝ հաղարաւոր սիրային վէպերու ծուծը կամ ամփոփումը կը ներկայացնեն այդ չորս տողերը . —

Եթէ զիրար չը սիրէինք կուրօրէն
Եթէ զիրար չը սիրէինք ազնուօրէն,
Թէ հանդիպած, թէ բաժնուած չըլլայինք:
Սրտի խորէն ամենեւին չալիսի լայինք:

Այս տողերը ամենապարզ բայց ամէնէն սրտառու է հղանալով կը բացատրեն շատերու փորձառութիւնը: Եւ իր բոլոր քնարերգականներուն մէջ կայ պարզութիւն մը եւ թարմութիւն մը որ հմայիչ է: Հաճելի է միտք բերել, այս հիանալի սիրային տողերը կարգացած ասանձիս, թէ զանոնք ներշնչող կիներն էին գեղացի աղջիկներ, հողի զաւակներ, ամէնքն ալ չարքաշ աղջիկներ, որոնք կ'ապրէին ստրկութեան քան թէ վէպի կեանքը: Ասով մէկտեղ չին թէ միջնադարեան եւ ո՛չ մէկ երգի հերոսուհիի մասին աւելի աղուոր բաներ ըսուած չեն քան ինչ որ արօրի այս զաւակը կ'ուզէր աշխատանքի իր ընկերուհիներուն: Այնքա՛ն հարազատօրէն ժողովուրդին զաւակն էր ինք որ իր հանճարին կրթութեանը համար պէտք եղած բոլոր տարրերը գտաւ իր շուրջը ապրող ժողովուրդին մէջէն, բոլոր անհրաժեշտ նիւթերը՝ իր անմահ երգերուն համար:

Ռոպրտը Պըրնա՝ չէ ստացած նոյն իսկ միջնակարգ դաստիարակութիւն մը. հասարակ կարդալ գրելէն անդին չէր անցնել զըզրոյն մէջ իր բոլոր ուրվածը: Կը խոտովանի սակայն թէ չա՛տ բան կը պարտի իրենց տան մէջ բնակող ծեր կնկան մը, որ «նշահաւոր էր իր տգիտութեամբը, դիւրահաւանութեամբը եւ նախապաշարունակներովը»: Անկէ է որ պատանի Պըրնա կը լսէ պատմութիւններ գեւերու, ոգիներու, յաւերժահարսերու եւ ուրիշ բոլոր երեւան կայական երեւոյթներու, որոնց մասին կրնային լսան մը գիտնալ այն ժամանակի պառաւները:

Սկովտական ստորնազաւուի հիանալի տեսարաններուն մէջ ծնող եւ ապրող այս պատանին իր գեղեցկագոյն դասերը առած է անտառին թռչուններէն եւ վայրի ծաղիկներէն: Եւ ասոնք առիթ տուած են հողագործ բանաստեղծին գրել անա՛նկ տողեր, որոնց մէջ ամէն բանէ աւելի կը փայլի նկարագրութեան հարազատութիւն մը: Ինծի ծանօթ այս կարգի իր մէկ քանի ոտանաւորներուն վրայ քանի մը խօսք միայն կը բաւէ այս պարագան հաստատելու, եւ մանաւանդ ցուցնելու թէ՝ ի՛նչ փափուկ եւ զգայուն սիրտ մը կը կրէր բանաստեղծը:

Նոյեմբերի ցուրտ օր մը, Պրնս հողը հերկած ատենը՝ կը տեսնէ յանկարծ որ արօրը կը պատուտէ, կը ցրուէ հողի եւ տերեւներու կոյտ մը, որուն աւերակներուն տակէն դուրս կը ցատկէ պտղտիկ դաշտի մուկ մը. բանաստեղծ-հողագործին սիրտը կը յուզուի եւ կը նստի կը գրէ սիրուն ոտանաւոր մը մուկին վրայ: Դարձեալ ապրիլի անձրեւոտ օր մը արօրին չեղփը հողին մէջ միսած ատենը երբ հողի կոշտի մը հետ կը տեսնէ սիրուն մարգարտածաղկին արմատէն փրցուիլը՝ զգայուն սիրտը կը ցաւի ըրածին համար, ու այս ինքնին աննշան դէպքը ծնունդ կուտայ անուշիկ, գլխոտ ողբի մը եւ աննման բաղդատութիւններու, որոնք ծրարուած են «Մարգարտածաղկի մը» վերնագրով իր հիանալի ոտանաւորին մէջ. կտոր մը՝ որ կը ճանչցուի իբրեւ գեղեցկագոյն ոտանաւորներէն մէկը՝ ամբողջ անգլիական գրականութեան մէջ: Ուրիշ անգամ մըն ալ նորէն, դաշտին մէջ ցորեն յանած ատենը, կը տեսնէ որ անդիէն յանկարծ արիւնջուայ վիճակի մէջ քովէն կ'անցնի նապաստակ մը, զոր քիչ մը առաջ զարնել ջանացեր էր որսորդ մը: Նոյն գլխած զգացումները հոս ալ ծնունդ կուտան սիրուն ոտանաւորի մը, որուն մէջ մա'նաւանդ ածական ու անէծք չի խնայեր որսորդին: Այստեղ յիշած երեք կտորներս ալ կարճ ոտանաւորներ են ու աւ մէն անգլիերէն գիտցողի համար՝ մատչելի ընթերցանութեան: Մէկ կը միայն քիչ մը սկովտարանութիւն ունի, ինչ որ սակայն բոլորովին անկարելի չ'ընեն ընթերցողին՝ վայելել կարդացածը:

Պրնս ինք իր կենսագրութիւնը կ'ընէ հետեւեալ տողերուն մէջ, զորս կը թարգմանեմ իր բանաստեղծութիւններու հատորին առաջին տպագրութեան յառաջաբանէն. — «Հատորիս մէջ ամփոփուած չնչին կտորները չե'ն արտագրութիւնը այն բանաստեղծին որ դաստիարակութեան օժանդակութեամբ եւ բարձր դասու պերճանքի ու ծուլութեան վիճակի մէջ բազմած՝ դէպ ի վար կը նայի գեղջկական նիւթ մը փսնուելու համար: Այս հատորին հեղինակը, նոր սկսող բանաստեղծի մը համար անհրաժեշտ եղող կանոններուն անծանօթ, կ'երգէ այն զգացումները եւ բարքերը զորս ինք կը զգայ եւ կը տեսնէ իրեն եւ իր շուրջիներուն մէջ, իր եւ անոնց բնիկ լեզուովը:»

Նոյն հատորին երկրորդ տպագրութեան յառաջաբանին մէջ ալ ունի սա՝ ուշագրաւ տողերը. — «Իմ հայրենիքիս բանաստեղծական ոգին գտաւ զիս, ինչպէս մարգարէական բանաստեղծ եղիան՝ եղիսէն գտաւ աշտին քովը, եւ իմ վրասնետեց իր ներշնչող վերարկուն: Հրամայեց ինծի երգել սէրերը, ուրախութիւնները, գեղջկական տեսարանները եւ գեղջկական վայելքները իմ բնիկ երկրիս, իմ բնիկ բարբառովս, եւ ես իմ վայրի անարուեստ խաղերս յարգարեցի անոր ներշնչման համաձայն:»

Պրնսի բանաստեղծութեան մէջ տիրող տարրն է մարդկային բնութիւնը, իր բաղմատեսակ ձեւերով: Մեծ սէր մը չի ցուցներ բնութեան սո՛սկ գեղազիտական կողմին. արդարեւ ամէն տեղ իր գրուածքներուն մէջ, իր հանդիպինք գեղեցիկ բնական նկարագրութիւններու, բայց հեղինակին նպատակը եղած է մի՛շտ ցուցնել մարդը: Եւ հարկաւ ասիկա չի նշանակեր երբեք թէ Պրնս չէր սիրեր բնութիւնը. ատոր հակառակը ցոյց տալ ջանացինք արդէն: Բայց երբ Պրնս կը նայէր դաշտանկարի մը, անոր գեղեցկութեան վրայ խոկալու եւ զայն մեկնելու համար բաշխաւ ճիգով հիանալի պարբերութիւններ ստեղծելու նպատակով չէր: Ասիկա աւելի մեթոտն է Թէնիսընի, որուն գեղեցկակերտ բնական նկարագրութիւնները կարդացած ատեննիս կը զգանք, եւ վստահ ենք թէ՛ անոնք ինքնարուղի չեն, հապա սրբագրուած, զտուած, յղիւած եւ ետքը հրատարակուած: Մինչ Պրնս կը նկարագրէ բնութիւնը մի՛շտ արագ եւ դիւրին ու անաշխատ հպումով մը, որովհետեւ անիկա չի խորհիր ա՛յնքան բնութեան վրայ՝ որքան մարդկային աշխատանքի եւ մարդկային կիրքերու վրայ, զորս ցուցադրելու եւ յատկանշելու կը ծառայեցնէ սոսկ բնութիւնը: Բանաստեղծին այս յատկութիւնը աղէկ կը տեսնուի հետեւեալ մանրագէտէն:

Անգամ մը Պրնս եւ Սթիւըրթ՝ Էսթիպուրիի մօտիկը բլուրի մը դադաթը կ'ելլէին, առտուն կանուխ հիանալի արեւելք մը դիտելու համար: Սթիւըրթ իր հիացումը կը յայտնէ տեսարանին գեղեցկութեանը մասին, որ իրաւ ալ հիանալի էր: Բայց Պրնս իր աչքերը յառած էր ոտքին տակը գտնուող հիւղակներու պզտիկ խումբի մը եւ հոնկէ բարձրացող մուխի կապոյտ ոլորտներուն, որոնք՝ այդ առտուան պահուն՝ հողագործին նախաճաշին պատրաստութեան նշաններն էին. ու Պրնս կը յարէ թէ՛ ամբողջ այդ գեղեցիկ տեսարանին մէջ՝ ամէնէն նշանակալից առարկաներն են հողագործներուն հիւղակները, մանաւանդ որ ինք անձամբ կը ճանչնայ անոնց անշուք պատերուն մէջ գտնուած գոհունակութեան, երջանկութեան, բարեպաշտութեան եւ ճշմարիտ նկարագրի ճոխութիւնը: Եւ այս խօսքերը ճշդիւ կը պատկերացնեն զանոնք խօսող մարդը: Բնութիւնը նկարագրել չէ՛ր իր առաքելութիւնը, այլ երգել մարդուն դիւցազներգութիւնը: Ինք իր հետեւեալ տողերովը յայտնած է արդէն այդ նոյն գաղափարը.

To make a happy fireside clime
To weans and wife,
That's the true pathos and sublime
Of human life.

Վսեմագոյն եւ անխարդախ

Ձգացումը մարդ էակին,

Ունենալն է զաւակ ու կին

Տաք օճախ մը սիրաբարոսի :

Այսպիսի պարզութիւն մը կը փայլի Պըրնսի բոլոր դրածներուն մէջ առհասարակ, թէեւ քննադատ մը դիտել կուտայ թէ հոգագործ բանաստեղծը քիչ մը փոխուեցաւ էտինպուրկի ընկերութեան մէջ, ինչ որ ինքնին անհաւանական ու անընական չէ՝ բնաւ, երբ յիշենք թէ Պըրնս դեռ Սկովտիոյ մայրաքաղաքը չհասած՝ իր գոյտրիկ ոտանաւորները շատերու շրթունքներուն վրայ էին, եւ իր գրած երգերը կ'երգուէին նոյն իսկ բարձր դասու շրջանակներու մէջ : Իր համբաւը դադարէր իրմէ առաջ, եւ այս պարագան տեսակ մը փորձութիւն կըլաւ բանաստեղծին, երբեմն մոռնալ իր ծագումը եւ ճիգ մը ընել դէպ ի ուրիշ ուղղութիւններ :

Պըրնս գերազանցօրէն՝ աղքատի՛ն բանաստեղծն է : Ինք գերազանց ոյժով մը յաջողած է նկարագրել աղքատին կեանքը . ցուցուցած է անկեղծ հիացում մը հասարակ ժողովուրդին առաքինութիւններուն, եւ տածած է համակիր սէր մը անոնց ճակատագրին : Ուստի եւ զարմանալի չէ՝ որ դաշտին մէջ ամէնէն աղէկ ճանցուած երգիչը ինքն է : Հանքերու խորերը աշխատողները, հեռաւոր ծովերու վրայ ճամբորդող նաւաստիներ, նորահաստատ միւսնաւոր գաղթականութիւններու, ինչպէս նաեւ գեղջկական խրախ՝ ճանքի շրջանակի մէջ իր երգերը բերնէ բերան կը սլտտին : Ժողովուրդի հարազատ զաւակ մըն է ինք, եւ հարազատ կերպով ալ պատկերացուցած է ժողովուրդին կեանքը եւ մանաւանդ ցաւերը : Եւ ժողովուրդը սիրած է զայն :

Ուրիշ տարբ մը Պըրնսի մէջ, որ զօրաւոր աղղեցութիւն մը գործեց գրականութեան վրայ, զուարթ կատակաբանութեան, թափանցող ուշիմութեան, գերազանց սրամտութեան եւ երգիծարանութեան խառնուրդն էր, որով լեցուն են իր բոլոր խօսքերը : Կրնար պատճառել խնդուք, ինչպէս նաեւ լաց : Ծաղրելու անդիմադրելի զօրութիւն մը ունէր, եւ գիտէր գործածել զայն կատարեալ ազդուութեամբ : Ինչ բանի որ ձեռնարկէր՝ կը կատարէր դիւրութեամբ եւ առանց ամենաչնչին ճիգի . իր մէջը գտնուած բնական ձիրքերը երբեք սպառնելու նշան չէին տար : Իրեն համար՝ երգ մը գրել՝ առաւօտեան հաճելի գործ մըն էր, ու յաճախ ալ լո՛կ ժամուան մը գործը : Շատ անգամներ ոտանաւոր գրած է հերկելէ հանգչած պահուն, ծառի մը ստուերին տակ, կամ սուռակի մը եղերքը ընկողմանած :

Երգիծանքն ալ իր զօրաւոր կողմն էր . ասոր ամէնէն նշանա-

ւոր օրինակը կրնայ սեպուելի «Սուրբ Ուիլիսի աղօթքը», որ իր քանի մը տողերովը աւելի սաստիկ հայտած մը տուաւ կալվինական նախասահմանութեան վարդապետութեան, քան շատ մը վերապատուելիներու ճառերն ու գրքերը: Պըրնս՝ սովորական երկրագործի մը եռանդով և աստուածաբանական շատ աննշան հետաւորութեամբը մտաւ իր առեւտրի աստուածաբանական այդ մեծ պայքարին մէջ, եւ իր տողերովը սարսեց Սկոտլանդ թունդ կալվինականները:

Պըրնսի գրուածքներուն մէջ չկան բնաւ երկարաշունչ, դասական հոտ ունեցող կտորներ: Կարճ ոտանաւորներ են ամէնքն ալ առհասարակ, որոնք սակայն շատ աւելի երկար ապրած են քան հաստ հատորներ: Իր երգերը մանաւանդ կը կազմին իր փառքը: Ասոնք կրնան բաժնուիլ երկու խումբի, մէյ մը ընտանեկան երգեր՝ որոնց մէջ ամէնէն հիանալին է «John Anderson my Jo John»ը, և մէյ մըն ալ, բաղոսեան երգեր՝ որոնցմէ իրեւ նոյն կրնայ կարգացուիլ «Willie brewed a peck o'maunt»ը:

Երկու գլխաւոր զօրութիւնները, որոնցմով բանաստեղծները իրենց կը կապեն մարդկութեան սիրտը, սէրն ու հիացումն են: Կրնանք հիանալ և նոյն իսկ պաշտել ու տակաւին չսիրել. կրնանք սիրել և նոյն ատեն անկարող ըլլալ պաշտելու:

Չենք սիրեր Շէքսպիրը, Կէօթէն կամ Միլթընը: Անոնք մեր գլխէն վեր, շատ վեր կը բարձրանան, անհասանելի վեհութեան մը մէջ: Անոնք արդարեւ կը ներկայացնեն մարդկութեան լեռնային բարձրութիւնները և շրջապատուած են վսեմ միայնութեամբ մը: Կը մօտենանք անոնց ահով և յարգանքով, եւ միշտ յարգանքով ալ կը յիշենք զանոնք: Կան սակայն բանաստեղծներ, զորս կը սիրենք. նոյն իսկ իրենց տկարութիւնները զիրենք մատչելի կ'ընեն մեզի, ինչպէս նաեւ սիրելի: Մարդկային բնութեան ամենօրեայ ընկերները կրնան ըլլալ ասոնք, որովհետեւ ո'չ չափազանց փայլուն են եւ ո'չ ալ չափազանց աղէկ: Չենք կրնար ակնածիլ անոնցմէ, որովհետեւ արատներով եւ թերութիւններով լեցուն են: Վեհութեան իրաւունքը չունին, բայց համակրութեան աւելի փափուկ իրաւունքը կը վայելեն: Չենք կրնար, օրինակի համար, ընդունիլ թէ՛ Միլթըն անանկ մարդ մըն էր որուն հետ փափաղէինք ապրիլ: Նոյն իսկ իր աղջիկները մանաւորապէս անտանելի կը գտնէին անոր հետ ապրիլը, և իր առաջին կինը ա'յնքան նեղուեցաւ որ փախաւ հեռացաւ իր քովէն: Բայց մարդ փափաք մը կը զգայ ապրելու Պըրնսի հետ: Իր ներկայութիւնը՝ ո'ւէ տեղ կրնար լեցնել պայծառութեամբ և զուարթութեամբ: Իրեն նկատմամբ տածուած սէրը՝ անտեսել կուտար իր թերութիւնները: Եւ այս է

անշուշտ բացատրութիւնը թէ՛ ինչո՞ւ ինք ա'յնքան սիրելի էր իր ժամանակուան մարդոց և ետքն ալ՝ ապագայ անգլիախօս ժողովուրդին, աշխարհի ամէն կողմը:

Իրաւամբ ըսուած է թէ՛ ինք ա'յնքան գերազանցօրէն մարդկային էր որ ոչ մէկ մարդկային սիրտ կրնայ բրտօրէն վարուիլ իրեն հետ ու զինքը չսիրել: Պայրենի նման՝ Պըրնսի հմայքը պէտք է փնտռել նաև իր անձին՝ ի'նչքան իր բանաստեղծութեան մէջ: Եւ իր բանաստեղծութեան մէջ անհատական տարրը մի'շտ զգալի է. զօրաւոր անհատականութիւնը շարունակ կը խօսի իր տողերուն մէջ, և ասիկա է որ ամէն կարգի մարդոց սրտին վրայ ա'յնքան տարածուն ազդեցութիւն մը կը գործէ:

Խեղճ ու աղքատ վերջաւորութիւն մը ունեցաւ Սկոտլոնդ այս աննման ու սիրուած բանաստեղծը, որուն պատճառը մասամբ անտարակոյս ինքն է, որովհետեւ իր քաղաքական արտակարգ գաղափարները իրմէ հեռացուցած էին իր հին բարեկամները: Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն, իր վերջին տարիներն ու վերջին օրերը յաւիտենական նախատինքը պիտի մնան իր ատենի գրասէր հասարակութեան: Խեղճ, աղքատ, հիւանդ ու պարտական էր Պըրնս՝ Սկոտլոնդ Սոխակը՝ իր վերջին օրերուն: Իր դրած վերջին նամակը, հիւանդութեան անկողնէն ղրկուած, ուղղուած էր մօտաւոր ազգականի մը որպէս զի քանի մը ոսկրի փոխատուութեամբ զինքը ազատէր բանտ երթալէ:

Երեւակայեցէք անգամ մը այս երեսունըվեց տարեկան բանաստեղծը, իր անկողնին մէջ նստած՝ աղքատ, առանց իսկ բէննիի մը, զփռարութիւններով չըջապատուած, տենդէն մաշած, իր սև մազերը տարաժամօրէն ձերմակնելով թիւում: Սակայն հակառակ ատուր, կրկին մինչև վերջին բոսլէն երգեր գրեց. երգեր, որոնք մեծ վարձատրութիւն մը չբերին իր'ն այն ատեն, բայց որոնք հիմայ կը ճանչցուին ընտրելագոյն հարստութիւնը ա'յն ազգին որ իր անմխիթար մահը գիտեց անտարբերութեամբ: Այն սեւ աչքերը, որոնց համար Սքոթ կ'ըսէ թէ «կը բոցավառէին» այնքան սաստիկ կրակով, բոցավառեցան անգամ մըն ալ, վերջին անգամ մըն ալ, և բարկացայտ: Իր վերջին խօսքը յանդիմանութիւն մըն էր իր առնելիքուորին որ կը ջանար քաշքշել զինքը՝ հոգեվարքի անկողնէն դէպ ի բանտ:

Այսպէս աշխարհէն կ'անցնի այս խռոված հոգին: Հին, հին պատմութիւնն է միշտ. — կը սպաննենք մեր երախտաւորները, եւ վերջէն շիրիմներ կը կանգնենք անոնց համար. կարօտութեան մէջ եզոզ ողջերուն հետ կ'ծծիօրէն և անարգութեամբ կը վարուինք, ու մեր գովեստները կը պահենք մեռելներուն համար որոնք ալ չեն կարօտիր մեր գթութեան:

Լ Բ Ա Յ Բ Ե

Ես ի՛նչ ընեմ այս տաճար
Զգայազուսպ սերն աննիւթ.
Շողարձակո՛ւմն աշերուդ,
Բու համբոյրի՛դ կը տենչամ:

Դեռ չը բացուած վարդերու
Թարմութիւնըդ դեռահաս,
Ինչո՛ւ արդեօք կը վախճաս
Իմ նայումսիս պարզելու:

Չ'ե, մի՛ վախշիր. խաւարծի
Թոշունի սիրս մ'ունիմ ես,
Եկո՛ւր ըսեմ քե ի՛նչպէս
Բեզ օրերով սիրեցի:

Զգե՛, նայիմ աշերուդ,
Ես համբոյրի՛դ կը տենչամ:
Բիչ մը հրայրք դիր, տաճար
Պաշտումիդ մեջն այս աննիւթ:

Ո Ղ Զ Ե Բ Ե

Ներկայութիւնս երբ ըզգացիր անյարիր,
Վերջին թալուկն ունեցար պիտկ վիշտերուն.
Ժպիտներուդ մէկ հրեղեկն բոցն առիր,
Որ շանթես զիս հմայքներուդ մեջ աննուն:

Անուրջի փունջ՝ նայումսներդ հեշտօրօր, —
Նուագերգի թուրքութիւններ կախարդիչ, —
Որ քարձուրեան շէշ մը երթեմն ունին ջիւնջ,
Ու գիշերուան թովող զրգանքը բոլոր:

×

Եղեւիննե՛ր բարակ, դիւղիչ, սարսըռուն,
Իրենց շուփին դաշկութեան մեջ տարունակ.
Դաշնակումին ֆեմուշութեամբը ծովուն,
Խօշ սերերուն բաժանումը կ'ողբան հակ:

Եկուր մե՛նք աչ երգ մը երգեմք ողջերթի,
Իրարու զիրկ ինկած պահ մը անմեկին,
Զիւնասպիտակ ճակիդ վրայ յաւմիկի
Շրթունքս շայ սարսուռը ծոյլ համբոյրին:

Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ԳՈՒԼԵՃԱԿԱՆԻ ՄԸ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐԸ

V (*)

Յունիսի արեւը իր երկարատեւ շրջանը կատարելէ վերջ, աժդոյն ու յոգնաբեկ, մարը մտեր էր արդէն, և Շէհիտլիքի բլուրին ըստ ուերները՝ կենդանաբանական կմախքներու ձեւ առած՝ տակաւ կ'իջնէին վար, յետամնաց շրջիկներու օրօրուն վնացքին մէջ փութկոտութիւն մը դնելով: Գիշերադէմի պահն էր, լուսթեան և համր անդորրութեան վայրկեանը, երբ ընտթեան տարրերն իսկ, բանաւոր էակներու չափ խորհող, մտածելու երեւոյթը առած էին, լոյսի աշխարհէն խաւարի գեհնը մտնելու սահմանագծին առջեւ: Հիւարի բարձրութեանց վրայ, ինչպէս ամէն բուսական և կենդանական կեանք, Ռոպըրդ Գուլէճի շէնքերն ալ, այլեւս պարպուած՝ կէս օրուան ժխորէն ու որոտընդոտ գոչումներէն՝ անշշուկ արձանացած էին կրկին:

Կէօք Սուլին շրջապատող սապատաւոր տարերուն կատարէն լուսինը դեռ նոր կը բարձրանար, երբ Թումիկ Թաշտէլէնեան մտաւ իր սենեակը, քրտնաթոր, անգիտակից, խելայեղ: Գիշերամուտի այս անդորրութեան որքան պէտք կը դգար հիմայ, ցերեկուան այնքան խոնջէնքներէն և յուզումներէն յետոյ: Իր գոլէճական կեանքին վերջին օրը անցեր էր ահա, և ինչ որ կար հիմայ իր ձեռքը, այդ կեանքին վերջին գիշերն էր, որմէ ետքը ա'յլպէս մտազբաղ կեանքի մը արեւը պիտի ծագէր: Լուսինին շեղակի ճառագայթներէն լուսաւորուած սենեակին մէջ, բաց պատուհանին առջեւ Թումիկ գնաց նեաուել մահճակալին վրայ, և երկար ստուն մնաց այդ հրաղուն միճակին մէջ, ջանալով վերա-կադմել անցնող օրուան յարախփոխ պատկերները: Յիշեց երա-ժշտախումբին հնչեցուցած քայլերգին հետ, իրենց՝ շրջանաւարտ-ներուն հանդիսաւոր համաչափ մուտքը: յիշեց խրատական վերջին բառերը այն ալեւոր սնորհէն, որ իր գոլէճական կեանքին հիմը դրած էր, և ոկսաւ մտածել տարիներ առաջուան այն լեռ-նային հանդիպման վրայ, առանց որուն տարրեր կոչումի մը մար-դը պիտի ըլլար անտորակոյ: Թումիկ տակաւին յիշեց սնորհէն ընակարանին մէջ զիրենք շնորհաւորող անձանց անհատուած շար-քը, որուն մէջ ծանօթ ու անծանօթ ալ դէմքեր կային: Միտքը կ'իյնար հիմայ թէ ի'նչպէս չատեր կարգաւ եկած էին ձեռքի սեղմումներով և ժպիտ ի շրթունա խրախուսել զինքը, և հիմայ, գիշերուան այդ պահուն, դէմի մարդագեանին ծառերու շարքը կը կարծէր նմանցնել մարդկային սողանցումին: Բայց իր յիշո-

(*) Տե՛ս «Ծաղիկ» քիւ. 15, 16 եւ 17.

ղութիւնը այնքան բազմաթիւ անձանց մէջէն մէկը մանաւանդ իր աչքերուն առջեւ կը ներկայացնէր, մէկը՝ որ վեհերոտ քայլերով ու շրթունքը սրտադողէն շարժուին՝ եկեր մօտեցեր էր իրեն, և հաղիւ բերանը բացեր էր շնորհաւորութեան պայմանադրական բառերը արտասանելու, յանկարծ ձայնը խեղդուէր էր կոկորդին մէջ, ու ձեռքի անվերապահ սեղմում մը եկեր էր լրացնել խօսքին պակասը։ Ո՞վ էր այդ էակը, և ի՞նչ կապ ունէր իրեն հետ, ինչո՞ւ յուզումէն այնքան շուտ շուարեր էր, մինչ ուրիշներ, նոյն խի անձանօթ երիտասարդուհիներ, խիզախօրէն եկեր դաս ըսելու պէս արտասաներ էին շնորհաւորական մաղթանքը։

Նորապսակ վկայալը կը մտածէր հիմայ այդ առեղծուածային էակին վրայ, աչքերը խոշոր խոշոր բացած, կարծես իր յիշողութեան ալքերուն տակ ծածկուած այդ յիշատակին մանրամասնութիւնները լաւ եւս նշմարելու համար։ Կը փորձէր վերակազմել իրենց հանդիպման պարագաները, բայց ո՛չ, միտքը կը յամառէր պարզօրէն, չօչափելիօրէն ներկայացնելու այդ պատկերը, մինչ իր դիմացը, բլուրին գազաթին վրայ նոճիները տակաւին կարգաւ կ'երթային լուսինէն մաքրուած ուղիին վրայէն, բոլոր այն ուրտէնկութաւոր սեւաղգեաց մարդոց պէս, որոնք ցերեկը շնորհաւորել եկած էին։

Հիմայ (կիսալուսին)ը բոլորովին հեռացեր էր Կէօք Սուլիսահմաններէն և մտնելով կապոյտին անհուն տարածութեան մէջ, երկունքի ցաւերէն տփուռնած, փոսխորափայլ ձուկեր կը ծռնեցնէր ու կը փողփողեցնէր ամբողջ Վոսփորին երեսը։ Հիսարի պարիսպները իրենց ատամնաւոր աշտարակներով կ'երկարէին ծովափն ի վար, մինչ անոնց լուսամած ողորկ երեսին վրայ ծառերու ըստ ուեհները ռազմիկներու նման գալարելով կը վերելակէին։ Որքա՛ն երկնային էր անդորր գեղեցկութեան այդ պահը, երբ քաղաքիաները, յամբիկներն ու սպիտակ վարդերը՝ լուսինին պէս լուսափայլ և անոր չափ անրջային՝ յորդառատ կը բուրէին։ Սւելի բարձրերը, Դոլէճի բլուրին գազաթը, հեռագրական թելերը կը փալփէին լուսնի ցոլքերուն տակ, և երկնային մարմնոց այդ ներդաշնակ նուագերգութեան վայրկեանին, մեռաղեայ թելերը հեռուէն հսկայ քընարի մը պէս կ'երեւային, որուն վրայ աներեւոյթ մատներ խաղաղութեան համերգը կը զարնէին։ ու տարմատարմ թռչուններ դուրս նետուած՝ պուրակներու տարփաւառ թաքստոցէն — հոն ուր բնաւոր կայծոռիկներ հիմէնեան ջահեր կը վառեն — եկեր հանգչեր էին հեռագրական ձողերուն վրայ, նուագին թրթռացումները աւելի մօտէն ունկնդրելու ձեւերով։

Թումիկ ժամերով նայեցաւ այս գիշերային համայնապատկերին։ Իր գոլէճական կեանքին այդ վերջին գիշերը այսպէս միս մինակ էր իրենց լեռնային խրճիթին վերնայարկին մէջ։ Կօրաքոյրը

իր խորհիւթին տանիքին պէս օր օրի կքեր էր, և հիմայ կէս մե-
ռել վիճակի մը հասեր էր: Որո՞ւ բանար Թումիկ իր մտքին յոր-
դանոս գաղափարները և ո՞վ կար իր քով այդ վայրկեանին, որ իր
բորբոքեալ զգացումներուն կրակը մարէր: Այսքան հանդիսաւոր
գիշեր մը՝ անտարակոյս իր դասակիցները բարեկամներու և սիրե-
լիներու ստուար լաղմութենէ մը շրջապատուած, ուրախ զուարթ
կը շարունակէին օրուան խրախճանութիւնները, մինչդեռ ինքը,
օհ, միայնակ ու լքուած, ինչո՞վ կը տարբերէր սա հեռաւոր տան
առջեւ տնկուած ծառէն, որ մարդկային հաղորդակցութենէ հեռու՝
պահակի մը պէս կանգնած էր յաւիտենօրէն:

Բայց Թումիկ, բոլոր այս մեղամաղձոտ մտածումներէն ալ
վերջ, տակաւին կը զգար թէ իր սիրտը լուրջ զբաղում մը գտած
էր այդ գիշերը: Իր յիշողութեան ուրուրները դարձեալ կը պը-
տուտքէին այն տեսիլքին շուրջ, որ չորս հինգ ժամ առաջ մորկի
պէս անցեր էր իր խաղաղ սրտին մակերեսէն: Ո՞վ էր ան եւ ի՞նչ
կ'ուզէր իրմէ: Վեր ի վերոյ միտքը կուգար թէ ամբողջ ձերմակ-
ներ հագած էր ան, անբլծ ձերմակ մը՝ այնքան որքան լուսինը
միայն կրնայ ըլլալ. թէ՛ մեղրամոմային երկար ու բարակ մատներ
ունէր ան, որոնք պիտի հալէին առաջին հպումէն, անիկա սվեղ
էր և խորխոս. նայուածքին մէջ արհամարհանքին շանթը կը շողար.
կը յիշէր թէ ձայնը...չէ՛, ձայնը չէր լսած գրեթէ. անոր առաջին
վանկերը մարած էին կոկորդին մէջ, ու հիմայ՝ ցերեկուան հանդի-
պումէն ինչ որ իրական զգայնութիւնը կը մնար Թումիկին, ձեռքի
սեղմում մըն էր լոկ, վարանումի ակնթարթ մը միայն: Ո՞վ էր,
Տէ՛ր Աստուած, ո՞վ կրնար ըլլալ այդ աղջիկը որ իր առերեւոյթ
համարձակութեան մէջն իսկ շուարուն էր. ի՞նչ առթիւ կրնար զին-
քը ձանչցած ըլլալ, ո՞ւր էր արդեօք հիմայ և ի՞նչ կ'ընէր...: Եւ
Թումիկ մեքենայօրէն գլուխը պատուհանէն դուրս կը հանէր, սպի-
տակափառ առարկաներուն մէջ նշմարել կարծելով այդ մարդեղէն
գիսաւորը: Տակաւ այս անգիտակցութեան նոպան կը ջղագրգռէր
խեղճ պսակաւորը. աներեւութացած պատկերը հետզհետէ ձեւ ու
մարմին կ'առնէր իր երեւակայութեան թռիչքերուն տակ. կը կար-
ծէր զայն նորէն իր քովը ունենալ, սեղմել անոր տոհմիկ ձեռքը.
կը զգար անոր մատներուն հպումը, կը փայփայէր ու կը տաք-
ցընէր զանոնք. եւ այս ամէնէն վերջ, բացակայ էակին ինքնու-
թիւնը հասկնալու փորձերը կը վերսկսէր, բարձրաձայն անուններ
կուտար. միտքը կը բերէր բոլոր սիրային անցքերն ու հանդիպում-
ները, բայց ո՛չ... ասիկայ չկար ցանկին մէջ. աս ուրիշ, նորատե-
սիլ մէկն էր:

Այս ջղտյին վիճակին մէջ Թումիկ խելայեղօրէն կը շրջագայէր

հինուկ տախտակամածը ճռնչեցնելով և յաճախ ոտքերը դետին զարնելով, մինչեւ որ վարէն հօրաքոյրը արթնցեր էր։ Խեղճ կինը չէր կրնար բացատրել իր զաւկին այդ արտակարգ յուզումը. քայլափոխերն ու դոփուները կը շարունակուէին, յաճախ բայա-գանչութիւններու ընկերացած, մինչև որ հօրաքոյրը չը հարկադ-րուէր ձայնել։

— Թումի'կ, եսվրում, ալ պառկէ քի հանդիտ. կէս գիշեր եղաւ։

Կէս գիշեր։ Իրաւ էր արդեօք. այսպէ՞ս պիտի անցնէր ու-թեմն իր գոլէճական կեանքին վերջին գիշերը։

Եւ իրօք, Թումիկ երբ այս անգամ գլուխը պատուհանէն դուրս հանեց, տեսաւ որ լուսինը կիսաշրջանակ մը բոլորելով Շէ-հիտլիքի կռնակէն աներեւութանալու մօտ էր, կրկին խաւարի մէջ թողլով ամէն ինչ։ Գիշերուան այդ պահուն, յանկարծ Վոս-փորի ասիական ծովափին մեղամաղձոտ ու կերկերաձայն ողբերգ մը բարձրացաւ։ Թումիկ ցնցուեցաւ, եւ պահ մը մոռնալով իր մը-տատանջութիւնները, ականջ տուաւ գիշերային հսկումի վայնա-սունին, որ ձկնորսի նաւակներու խմբակէն բարձրանալով կ'արձա-գանգէր չրջակայ պտրականերուն մէջ և մինչեւ եւրոպական ծովա-փը կը հասնէր։ Կէօք Սուրի արտաքին ծոցիկին մէջ, հոն ուր ըստ-ուերները ամէնէն աւելի թանձրախիտ էին, ձկնորսները ջուրին յատակն իջեցուցած էին իրենց ուռկանները և այդպէս խաւարին մէջ դաւաղէր, ծփծփուն թաքստոցներու մէջ կը սպասէին ձուկե-րու տարմին։ Բայց այդ գիշերային սպասումը անարկու էր, հրէ-շային էր. ալեակները սրտադողի մրմունջներ ունէին իրենց լեզու-ներուն վրայ, եւ հեռուէն, ցարասիներու թաւուաքին մէջէն բուերը անէծք կը կարգային այդ ծովու գիշերային գողերուն։ Ազմուկ մը, ե'րգ մը պէտք էր խղճի բողոքները խեղդող. եւ անոնք կ'եղա-նակէին համաչափ այլ աններդաշտակ, խուպոտ ու օղիաբոյր բերան-ներով. — Չարե պոռչան օշնասը պու եարեյին...։

Ձկնորսներու երգը հին, հին յիշատակներ արթնցուց Թումիկի մտքին մէջ. յիշեց այն օրերը, երբ ինքն ալ, տակաւին հասարակ ձկնորս, գիշեր ատեն, խաւարին ընծայած առաւելութիւններէն օգ-տուելով կը միանար իր ընկերակիցներուն, որոնք ահա այս գիշեր ալ, միշտ հաւատարիմ իրենց գործին, ասիական ծովափին մօտ ձկնորսութեան ելած էին։

Հինգ վեց տարուան գոլէճական կեանքը որքա՞ն անանցա-նելի հերձուած մը բացեր էր անոնց եւ իրեն միջեւ։ Միւսները ճա-կատագրականօրէն պիտի շարունակէին իրենց ձկնորսի մեքենայա-կան կեանքին մէջ, մինչդեռ ինքը, բարձրագոյն հորիզոն-

ներու մէջ, ճշմարտութեան, անկեղծութեան և արդարութեան
ախոյեանը պիտի հանդիսանար, գեղեցիկը եւ վսեմը պիտի փառա-
բանէր, ու մարդկութեան, եղբայրութեան սէրը պիտի աստուա-
ծաղնէր: Այլ մանաւանդ պիտի հետապնդէր իր մտասեւեռումն եւ
զոգ այն լուսնէն էակը, անով մաքրագոյն խտէալ մը պիտի կազ-
մաւորէր և անոր լուսայեւ ճաճանչներուն շնորհիւ պիտի արծաթա-
գօծէր իր թախծադին վայրկեանները:

Այս մտածումներով հանդարտած՝ Թումիկ պատուհանը փակեց,
և սլաքաբացարկեց անկողին մտնել. բարձին վրայ գլուխը զարնը-
ւեցաւ. սլորած ձերմակ առարկայի մը, որուն լացուածքը խոշոր
աչքի մը պէս իրեն կը նայէր: Թումիկ չօշափեց զայն. իր նորաս-
տաց վկայականն էր—իր շողշողուն առաջադրութիւններուն համը
կրաշխաւորը:

Լ Ե Ի Ո Ն Ք Ի Ի Շ Ճ Ե Ա Ն

Ե Ն Զ Ո՛Ր, Տ Ե Ր

Դադափարին ու խորհուրդին մըքամած
Ողորհներուն մէջ ու խուզարկո՛ւ գաղտնիքին,—
Վայրափասին նայուածքներով տեսնագին,
Կը ֆաշէի մեղկ գընացֆով թափառյած:

Անծանօթին արհաւիրքովն առջցուած,
Զիդերս անգօր կ'ոգորէին դողդղագին,
Կը տօգունէր յոյսն առկայծող իմ մտքին
Ըստուերայորդ դժկամ մութին դեմ դիմաց:

Կը քանձանաւ շուրջս անդունդին խաւարն հեղզ,
Անհունին շուրջ կը ճնշէր մարմինս հեֆ,
Ու սեւ կասկածն անըսոյցին գիւ կ'ուտէր:

Ու կ'ըսէի անձկութիւնով մ'անսահման.
Տէ՛ր, մարդն ինչո՞ւ թողած կեանքին դիւր ճամբան,
Կը թափառի մըքութեան մէջ. ինչո՞ւ, Տէ՛ր:

Վ Ա Ր Դ Գ Է Ս

ԵՐԵՔ ԶԱԽԱԿՆԵՐ

Հայր մը իր զաւակին տուաւ կալուած մը, ցորեն ու արջառ, և ըսաւ անոր.

— Ինծի պէս ապրէ՛ և վերջդ բարի պիտի ըլլայ:

Տղան տիրացաւ հօրը շնորհներուն, ելաւ գնաց և սկսաւ ապրիլ միայն իր հաճոյքը մտածելով:

— Հայրս, կը խորհէր, ինծի պատուիրեց որ իրեն պէս ապրիմ. անիկա զուարթ կեանք մը կ'անցընէր, ուրեմն ես ալ պէտք է որ իրեն հետեւիմ:

Այդպէս ապրեցաւ տարի մը, երկու տարի, տասը տարի, քսան տարի, մսխեց հօրը բոլոր տուածները և մնաց առանց դրամի: Այն ատեն՝ հօրը դիմելով սկսաւ նոր բան խնդրել, ըսաց հայրը մերժեց: Հօրը սիրտը առնելու համար ուզեց անոր նուիրել ինչ որ ունէր ամէնէն աւելի թանկագին, և թախանձեց: Բայց հայրը աւանջ չկատեց: Ատոր վրայ՝ տղան կարծեց թէ հայրը վիրաւորած է, ներողութիւն խնդրեց, ու կրկին աշխատեցաւ անոր սիրտը առնելու: Սակայն հայրը միշտ անդրդուելի կը մնար:

Տղան սկսաւ հայրը անիծել:

— Եթէ հիմայ բան մը տալ չես ուղեր ինծի, կ'ըսէր, ուրեմն ինչո՞ւ նախապէս այս շնորհը ըրիր, եւ զիս ապահովցուցիր թէ անիկա կը բաւէ ընդմիշտ լաւ ապրելու համար: Բոլոր այն հաճոյքները զորս կը զգայի հարստութիւնս մսխած միջոցիս, հիմակ ունի կեանքիս ոչ իսկ մէկ ժամուան տառապանքը կրնան փոխարինել: Կը զգամ թէ կը խեղդուիմ, և թէ ազատելու յոյս չէ մընացած բնաւ: Եւ յանցաւորը դուն ես...: Պէտք է իր գիտնալ թէ այս հարստութիւնը չպիտի բաւէր ինծի, հետեւաբար պէտք էր որ աւելի տայիր: Դուն միայն՝ «Ինծի պէս ապրէ և վերջդ բարի պիտի ըլլայ» ըսիր. դուն քու հաճոյքիդ համար ապրած էիր, ես ալ իմ հաճոյքիս համար ապրեցայ: Դուն քեզի պահեցիր հարըստութեան մեծագոյն մասը, եւ շատ քիչ բան միայն տուիր ինծի: Դուն հայր մը չես, այլ խաբեբայ մը, չարագործ մը: Անիծուած ըլլայ կեանքս: Անիծուած ըլլաւ նաեւ դուն՝ ստախոս, դահի՛ճ: Կ'ուրանամ զքեզ, կ'ատիմ...:

Հայրը կալուած մըն ալ իր երկրորդ զաւակին տուաւ, և ասոր ալ միայն նոյն խօսքերը ըսաւ.

— Ինծի պէս ապրէ, եւ վերջդ բարի պիտի ըլլայ:

Երկրորդ զաւակը՝ անդրանկին չափ գոհունակութեամբ չընդունեց այդ շնորհը. կատարուած բաշխումը անարդար չէր գտնուի, բայց գիտէր թէ ի՞նչ փորձանք եկած էր մեծ եղբօրը գլխուն. ասոր համար սկսաւ մտածել թէ ինչպէ՛ս ընէ որ իր ամբողջ հարստութիւնը չսպառէ: Կը հասկնար թէ եղբայրը սխալ մեկնած էր «Ինծի պէս ապրէ» խօսքերը, և թէ պէտք չէր որ մի միայն իր հաճոյքին համար ապրէր: Երկար խորհեցաւ այդ խօսքերուն նշանակութիւնը ըմբռնելու համար, և ի վերջոյ հետեւցուց թէ պէտք էր իրեն տրուածին հաւասար հարստութիւն մը չահէր, ինչպէս ըրած էր իր հայրը: Սկսաւ աշխատիլ՝ հօրմէն ստացած կալուածին նման ուրիշ կալուած մը կառուցանելու համար, բայց չէր գիտեր թէ ինչպէ՛ս կարելի է գործադրել այդ նպատակը:

Պնայ հօրը խորհուրդ հարցուց, բայց հայրը ոչինչ պատասխանեց: Այն ատեն՝ տղան մտածեց թէ հայրը իրմէն վախճալուն համար միայն չուզեր բան մը ըսել, և սկսաւ քննել հօրը գործածած բոլոր առարկաները, անոնց միջոցաւ հօրը աշխատութեան եղանակին գաղտնիքը պարզելու համար: Հետեւանքը սա եղաւ որ խաթարեց հօրմէն ստացած հարստութիւնը, առանց գնահատելի արդիւնք մը առաջ բերելու: Բայց չուզեց ամէն բան խաթարած ըլլալը խոստովանիլ, ինչ որ իր կեանքը տաժանելի դարձուց: Ամէնուն կ'ըսէր թէ հայրը իրեն ոչինչ տուաւ, թէ ամէն բան ի՛նք առաջ բերած է, թէ ուրիշներ կրնան լաւագոյնը ընել, և թէ մարդիկ մօտ ատենէն ա՛յն աստիճան կատարելագործութեան պիտի հասնին որ ամէն ինչ լաւագոյն պիտի ըլլայ:

Եւ որչափ ատեն որ հօրը թողած հարստութենէն ո՛ր և է բան մը մնաց, այդպէս խօսեցաւ: Բայց երբ ամէն ինչ կորսնցուց՝ անձնասպան եղաւ:

* * *

Հայրը համայնման կալուած մը շնորհեց նաեւ իր երրորդ զաւակին, միշտ միեւնոյն պատուէրը տալով.

— Ինծի պէս ապրէ՛, եւ վերջդ բարի պիտի ըլլայ:

Եւ երրորդ զաւակը, իր անդրանիկներուն պէս սիրով ընդունեց այդ հարստութիւնը եւ ուրախ մեկնեցաւ հօրը քովէն: Բայց գիտէր թէ ի՞նչ եկած էր իր եղբայրներուն գլխուն, ու կը ջանար ըմբռնել հօրը խօսքերուն բուն նշանակութիւնը. «Ինծի պէս ապրէ՛ և վերջդ բարի պիտի ըլլայ»:

— Մեծ եղբայրս, խորհեցաւ ինքնիրեն, անա՛նկ կարծեց թէ հօրս պէս ապրելու համար պէտք է միայն հաճոյքի վրայ մտածել, ամէն բան վատնեց ու կործանեցաւ: Երկրորդ եղբայրս ալ կոր-

ծանեցաւ՝ որովհետեւ կարծեց թէ հօրս գործերը օրինակելով պիտի կրնայ անոր պէս ապրիլ։ Ուրեմն ինչպէ՞ս ընելու է հօրս պէս ապրելու համար։

Ատոր վրայ սկսաւ միտքը բերել հօրը ամբողջ կեանքը։ Բայց որչա՛փ ալ կը մտածէր, միայն մէկ բան պարզ կ'երեւար իրեն. այսինքն թէ իր ծնելէն առաջ ոչ մէկ բան՝ ոչ իսկ գոյութիւն ունէր, թէ հայրը զինքը ծնած, սնուցած ու կրթած էր, և թէ ամէն կարգի ինչքեր տուած էր իրեն, ըսելով. «Ինծի պէս ապրէ՛, և վերջդ բարի պիտի ըլլայ»։ Գիտէր տակաւին թէ հայրը միեւնոյն կերպով վարուած էր նաեւ իր եղբայրներուն հետ։ Կը խորհէր ու կը խորհէր, և աւելի ոչինչ միտքը կուգար հօրը մասին։ Ի վերջոյ հետեւցող թէ հայրը բարիք ըրած էր իրեն և իր եղբայրներուն, աս էր ամբողջ գիացածը։

Այն ատեն միայն ըմբռնեց թէ ի՛նչ կը նշանակեն «Ինծի պէս ապրէ» խօսքերը։ Անիկա հասկեցաւ թէ հօրը պէս ապրելու համար պէտք է ոչինչ խնայել մարդոց բարւոյն ի նպաստ։

Ու մինչդեռ այսպէս կը խորհէր, հայրը յայտնուեցաւ իր քով և ըսաւ իրեն.

— Ահա կրկին միացանք, և ա՛լ կրնաս վստահ ըլլալ թէ վերջդ բարի պիտի ըլլայ. գնա՛ իմ բոլոր զաւկներուն քով և անոնց ըսէ թէ ի՛նչ պէտք է ընել ինծի պէս ապրելու համար. ըսէ տա՛կաւին թէ անոնք որ ինծի պէս պիտի ապրին, ինծի պէս միշտ երջանիկ պիտի ըլլան։

Եւ երրորդ զաւակը գնաց առիկա պատմեց իր պարագաներուն։ Անկէ ի վեր, ամէն անգամ որ զաւակ մը իր բաժինը կը ստանայ, կը հրճուի. եւ կը հրճուի ո՛չ թէ շատ ունենալուն համար, այլ անոր համար որ պիտի կարենայ հօրը պէս ապրիլ և ընդմիշտ երջանիկ ըլլալ։

* * *

Հայրը՝ Աստուածն է, զաւակները՝ մարդիկն են, հարստութիւնը՝ կեանքն է։

Մարդիկ կը մտածեն թէ կրնան մինակ, առանց Աստուծոյ ապրիլ։

Ոմանք կը կարծեն թէ կեանքը իրենց շնորհուած է զուարճանալու համար. անոնք կը զուարճանան ու կը վատնեն զայն, և երբ մահը վրայ կը հասնի, չեն հասկնար թէ ինչո՞ւ իրենց տրուեցաւ այդ կեանքը, երբ անոր հաճոյքները այսպէս ասնջանքներով ու մահուամբ պիտի վերջանային։ Եւ այս մարդիկը կը մեռնին Աստուածը անիծելով և անկէ բաժնուելով։ Առաջին զաւկին պարագան է ասիկա։

Ուրիշներ կը մտածեն թէ կեանքը իրենց չնորհուած է որպէս զի զայն ուսումնասիրեն ու բարեւաւեն. անոնք կը ջանան տարբեր և լաւագոյն կեանք մը պատրաստել, բայց կեանքը բարեւաւել ուղած աստեանին զայն կը կորսնցնեն, և ինքզինքնին կը զրկեն անկէ: Երկրորդ զաւկին պարագան է ասիկա:

Կան ուրիշներ ալ որ կ'ըսեն. — «Աստուծոյ մասին բոլոր գիտցածնիս սա է որ բարիք կը բաշխէ մարդոց և կը հրամայէ որ իրենք ալ նոյնը ընեն ուրիշներու: Ուրեմն անոր պէս ընենք, բարիք բաշխենք մարդոց: Եւ բաշխել սկսելնուն պէս՝ Աստուած ինքն իսկ կը յայտնուի անոնց ու կ'ըսէ. «Ճիշդ այս էր իմ ուղածս. դուք ալ ըրէք այն՝ ինչ որ ես կ'ընեմ, և ինծի պէս ապրած պիտի ըլլաք:» Երրորդ զաւկին պարագան է ասիկա:

Թարգմ. ՄէրՍէՏէՍ

ԼԵՈՆ ՆԻՔՈԼԱՅԷՎԻՉ

Ա Ր Դ Ի Վ Ի Ճ Ա Կ ԱՆԳԼԻՍԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Դժուար գործ է արդի անգլիական գրականութեան վրայ գաղափար մը տալը, որովհետեւ անգլիական գրականութեան մէջ որոշ շարժումներ գոյութիւն չունին, ա՛յլ միայն մարդիկ կան: Օրինակի համար այս պահուած, միակ բանաստեղծական դպրոց մը կայ, Կեղտական (celtique) դպրոցը, զոր հիմնած են ու կը վարեն Իրլանտացի բանաստեղծներ: Տեսակ մը յետադարձ փորձ է ասիկա, և աւելի նախնական՝ քան կեղտական իրերու հայեցողութիւնը ունի իրեն նպատակաւէտ: Քանի՜ Անգլիա քայլ առ քայլ կը մըխըրճուի նիւթական նկատումներու, տիրելու մարմաջին, շիւսի և բոլոր դրամով ձեռք բերուելիք գոհացումներու գողը, կարծես այնքան լոյսեր կը մարին գրականութեան մէջ: Մենք ա՛լ չենք զգար, չենք տեսներ, մոռցած ենք այդ ամէնը. մենք միայն կը տեսնենք ռսկին, յաջողութիւնը, բարօրութիւնը, մենք միայն կը զգանք մարմնական պէտքերն ու գործնական իմացականութեան պահանջները, եւ ո՛չ թէ գեղեցկութիւնը, ո՛չ թէ հոգւոյն յափըռտակութիւնը:

Մենք միշտ միակ մեծ բանաստեղծ մը ունինք, Poems and Ballades (Քերթուածներ և Գեղճներ) քերթողը, Սուինսլընը, անգլիական ոտանաւորը կիրարկող ամէնէն զմայլելի արուեստագէտը: Այս վերջերս՝ մասնաւորաբար բանաստեղծական արամերգութիւններ կը զրէ, ինչպէս նաեւ արձակ ուսումնասիրութիւններ՝ որոնց

մէջ աւելի քնարերգական՝ քան տրամերգական ու քննադատական յայտնութիւններ կը տիրապետեն : Կարելի չէ մոռնալ նաեւ իր ընդարձակ աշխատասիրութիւնը Շէքսպիրի ժամանակուան քնարերգակ-բանաստեղծներուն վրայ՝ որոնք անգլիական դրականութեան ամէնէն ուժեղ դպրոցը կը ներկայացնեն, եւ զորս Սուինսպլընի բանաստեղծութիւններէն մաս մը ընտրանքով՝ հրատարակուեցաւ Թօմսնից Հաւաքածոյին մէջ : Անփոյթ թղթատման մը միջոցին կը տեսնեմ որ Սուինսպլընի Անաթթօրիա քերթուածը՝ որ իր բովանդակ հոյանի գեղեցկութեամբ արտագրուած է այս հաւաքածոյին մէջ, երբեմն որչափ քօղարկուած ու կրճատուած ձեւով մը հրատարակուած էր Անգլիոյ մէջ :

Մէկդի առնելով Սուինսպլընը, ունինք տակաւին երկու ճշմարիտ բանաստեղծներ՝ Ռօպըրթ Պրիճըզ և Օսթին Տօպսըն՝ որոնք մեր նախորդ սերունդին կը պատկանին, և որոնք սակայն տակաւին մեծ հռչակ չեն հանած Անգլիայէն դուրս : Երկուքն ալ քնարերգակ-բանաստեղծներ են, և իրարմէ կ'որոշուին անո՛վ որ առաջինին ոտանաւորը զմայլելի ծանրակշռութիւն մը ունի, և երկրորդինն ալ ոչ նուազ զմայլելի փափկութիւն մը : Տօպսըն՝ աւելի ԺԸ դարու խորհող մտքին մէկ ներկայացուցիչը կրնայ նկատուիլ և գրած է յախճապակիի աղնուութիւնը ունեցող առակներ : Իսկ Պրիճըզ՝ ԺԷ դարու ֆանթեզիաթ բանաստեղծներուն շառաւիղն է և ունի ջերմեռանդ հետեւողներ՝ որոնց մէկ մասը, ինչպէս Պլինետն, շատ լաւ դիրք մը կը գրաւէ մեր նոր բանաստեղծներուն մէջ : Եւ սակայն, Պրիճըզ չ'ատ համբաւուած չէ, որովհետեւ թէ՛ ուշքամէ կը խուսափի, եւ թէ՛ ամէն մարդ չի կրնար ըմբռնել իր գործին պարզութեան բովանդակ հմայքն ու մեծութիւնը :

Հէնլի՝ որ երբեմն փափուկ եղանակներ կը հնչեցնէր տարաշխարհիկ եղեգնափողով մը, և մասնաւորաբար Հալսէի զգայնութեանց արձագանգը կը դառնար, հիմայ թուստ հայրենասէր մը և **Ինթերիալիսթ** (գաղթային ծաւալման ջատագով) մը դարձած է, ու խոշոր թմբուկ մը միայն կը վարնէ փողոցներուն մէջ, ընկերակցութեամբ Ռըսեարտ Քիբլինկի, որ իր կարգին պղինձ ծնծղաներ կը հնչեցնէ :

Նոր բանաստեղծներուն մէջ՝ ամէնէն ծանօթն է Սթէֆըն Ռիլքս, իսկ ամենահատարեալը՝ Է. Պ. Եիթս : Այս վերջինը իր անտացի է. ինք հիմնած է Կեղտական Դպրոցը, եւ առաւելապէս օժտուած է միայն մէկ իրականութիւն՝ երազներու իրականութիւնը տեսնող երեւակայութեան մը մոգական շնորհներով : Եիթս միաթիւք մըն է, ու նոյն ասին հէքեաթախոյզ մը, եւ իր արուեստին տար-

րերը կը փնտռէ անտեսանելի աշխարհին մէջ ու քաղաքակրթութեան սահմաններէն անդին։ Հմտալից ոտանաւորներ ունի՝ որոնք սակայն նրբօրէն հիւսուած պարզութիւն մը կ'արտայայտեն։ Գեղեցկութիւն մը կայ իր բոլոր գրածներուն, իր բոլոր արամերգութիւններուն, երգերուն եւ հէքեաթունակ զրոյցներուն մէջ։ անդուգական կերպով հմայիչ ու բոլորովին աւանձնայատուկ շեշտ մը կը ծորի անոնցմէ։ Իսկ Սթէֆըն Ֆիլիքս՝ Անգլիոյ Ռօսթանն է, ձեռքի վրայ բռնուած արամերգակութեամբ տեղի մէջ կը գովեն զինքը, եւ թատրոններու մէջ ալ ծափահարութեամբ կ'ընդունին։ Ռօսթանի փայլը հունի, բայց թերեւս անկէ աւելի անկեղծ է, եւ անկէ՝ աւելի ճշմարտապէս բանաստեղծ։

Կան նաեւ զնահատութեան արժանի ուրիշ բանաստեղծներ, ինչպէս՝ Պրէնսիս Թօմսըն, Ուօթսըն, Տէվիտսըն եւ Տիկին Մէյնը։ Նոյն իսկ մէկը կրցաւ հրատարակել քննադատական հաւաքածոյ մը՝ որուն մէջ կ'երեւան նոր սերունդին պատկանող երեսուն երկու բանաստեղծներ։ Եւ ասոնց գրեթէ ամէնքն ալ որոշ արժանիք մը ունին։ Ինչո՞ւ արդեօք, անոր համար որ ոտանաւորի արուեստը ամէն ճարպիկ գործաւորի մատչելի պարզ արհեստ մը դարձած է։

Տարակոյս չկայ որ անգլիերէնը աւելի ոտանաւորի կը յարմարի քան արձակի։ Մենք ոչ թէ միայն ոտանաւորի գործաւորներ, այլ նաեւ արուեստագէտներ ունինք։ Գեղեցիկ արձակի վարպետները մեռած են՝ ինչպէս Ռեքլին, Բաթէր, Ուիլեմ Մօրիս եւ Բօվլընթրի Բէթօր։ Մեռած է նաեւ Սթիվէնսըն։ Եւ Մօրիս Հօլէթ՝ որ Սթիվէնսընի աւանդութեան հաւատարիմ մնալով՝ իր վէպերը մէյմէկ արուեստի գործեր կը դարձնէ, մեկուսացած կը մնայ նոր վիպասաններուն մէջ։ Անգլիական արձակը՝ այս պահուստը ջօրէն կը զբաղի օրուան դէպքերու լրատուութեամբ, եւ ի հարկին կը գործածուի արկածներու պատմութեան։ Ա՛լ ինծի դժուար կու գայ անգլիերէն վէպերու ընթերցումը. անոնց մէջ՝ միշտ լաւ, նոյն իսկ պէտք եղածէն աւելի լաւ յարգարուած դարձուածք մը կայ։ Կապերը այնքան բազմաթիւ են որ յաճախ կը չփոթինք կը մնանք. կան նաեւ բազմաթիւ անձնաւորութիւններ, որոնք սակայն ոչինչ կ'ըսեն։ չարժեքաւոր ամբոյս մը կարծես՝ զոր մարդ յանկարծ կը տեսնէ՝ երբ բարձր պատուհանի մը առջեւն անցած միջոցին պահ մը փողոց կը նայի։ Անոնք շատ բաւեր ունին իրենց բերնին մէջ, բայց միայն բաւեր՝ անվերջ, անդադրում, եւ ո՛չ երբեք գաղափարներ։

Շօրճ Մէրէտիթ բարձր իմացականութեան տէր հանճար մըն է, ու նոյն ատեն բանաստեղծ մը։ Գրած է չողջողուն վէպեր՝ ու

որոնք սակայն լաւ հիմերէ զուրկ կը մնան . անոնց մէջ՝ կեանքը աւելի գեղադրտական (Kaleidoscopic) մեկնութեան մը առարկայ դարձած է՝ քան ամուղջտական ներկայացման մը : Մէրէտիթ՝ ա'լ վէպ չի գրեր , այլ միայն բանաստեղծութիւններ , որոնք երբեմն Մալաւմէի կէտադրութենէ զուրկ քերթուածներէն աւելի դժուարութեամբ կը հասկցուին : Թօմաս Հարտի ալ վէպը թողլով բանաստեղծութեան նուիրուած ըլլալ կը թուի . եւ ասիկա ցաւալի է . որովհետեւ Հարտիի վէպերը կեանքի պատուական ուսումնասիրութիւններ են , եւ մարդկային սիրտը մերկալանջ երեւան կը հանեն այն տեսակ հայեցակէտէ մը՝ որ անգլիացի վիպասաններուն հայեցակէտը չէ : Հէնրի Ճէյմս՝ երթալով Պուրթէի կը նմանի , եւ կամ Պուրթէ է որ հետզհետէ Հէնրի Ճէյմսի կը նմանի : Ծօրճ Մուր տալաւ առ տալաւ խղճամիտ արուեստագէտ մը եւ ներքին կեանքի դաժան հետազօտիչ մը դարձած է : Իր երկու գործերը՝ Էլլիս Ինս եւ Քոյր Թերեզա՝ որոնք մէկ վէպ կը կազմեն , աւելի Ֆրանսական քան անգլիական յատկութիւններ ունին : Տիկին Քրէկի (ժօն Օլիվր Հօպս) կ'ուսումնասիրէ սալօններու աշխարհիկ հոգին , ինչպէս նաեւ այդ «բազմամբոխ պարապութեան» ներքին հոգին : Մօրիս Հօլմիթ՝ վէպեր կը կազմէ Պետական վաւերացութեան պրպտելով . իր ոճը արուեստակեալ է , բայց կճող ու կենսունակ ջերմութեամբ մը օժտուած : Թէոտոր Ուօթս-Տընթընի մէկ տարօրինակ վէպը՝ Էլլիս մեծ յաջողութիւն գտաւ վերջերս նոյն իսկ Հալ Քէննէրու եւ Մէյրի Քօրէլլներու սովորական ընթերցողներուն քով : Ուօթս-Տընթըն որ ծանօթ է իւր հաւատարիմ բարեկամը Ռօզէթթիի եւ Սուին պըրնի , նոյն աստին թէ՛ բանաստեղծ մըն է եւ թէ թերեւս արդի Անգլիոյ լաւագոյն քննադալը : Քիբլինկ՝ Տիքընսի ժառանգորդը՝ միշտ կը շարունակէ գրել իր սովորական ապշեցուցիչ կորովով : Մօրասանի պէս արագ կ'արտադրէ եւ գրեթէ անոր չափ կենսաւէտ ոյժ մը կ'արտայայտէ : Յաճախ իւր արուեստագէտ չերեւար , բայց միշտ տէրն է իր արհեստին : Խորհրդաւոր կին մը՝ Փայօնա Մաքլաուս՝ որ անծանօթ կ'ապրի Սկովտիոյ հեռաւոր կղզիներուն մէջ , մեղի տուաւ կարգ մը հէքեաթներ՝ որոնց մէջ կարծես մարդկային ձայն մը կ'ազդադակէ ծովուն մշուշոտ ալքերուն խորէն :

Ինչպէս տեսնուեցաւ՝ այս ամէնուն մէջ միայն անհատականութիւններ կան , եւ ո'չ հրքեք ձգտումներ : Այս ինչ բանաստեղծը կաթոլիկ է , այն ինչ վիպասանը հանրավարական է , բայց՝ մէկուն ու միւսին կարծիքները շատ քիչ ազդեցութիւն ունին իրենց գործերուն վրայ . իսկ ուրիշներու գործերուն վրայ բնաւ ազդեցութիւն չեն գործեր : Անոնցմէ իւրաքանչիւրը իր ճամբէն կերթայ , իւր թէ մինակ ինք գտնուէր այդ ճամբուն վրայ :

Մեղի դաւանանք մը պէտք է, հոգ չէ թէ ո՞րը: Մենք ա՛լ չենք հաւատար մեր անդրանիկներուն աւանդութեանց, գաղափարներուն եւ արուեստի մեթոտներուն: Իմքերիայիցմի գաղափարն ալ չէ որ պիտի կարենայ Անդլիոյ տալ երազի նոր երկիրներ աշխարհակաշելու ոյժը: Ո՛վ գիտէ, թերեւս հին գաղափար մըն է մեղի պէտք եղածը, գաղափար մը որ համբերութեամբ կը սպասէ, ինչպէս ճափոն եղերքը նստած պառաւ կին մը: Շատ ճամբորդներ անցած են իր քովէն եւ զինքը չեն տեսած: Բայց անիկա միշտ կը սպասէ. հարկաւ մէկը պիտի տեսնէ զինքը: Այն ատեն ինք այդ ճամբորդին պիտի ըսէ բառ մը զոր անիկա իր կարգին պիտի հաղորդէ ամէն մարդու:

Ա Ր Թ Ը Ր Ս Ա Յ Մ Ը Ն Ս

ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՍԶՈՒԹԻՒՆ

Կայսերական բարեհաճ Իրաւէի մը համաձայն, Ներքին գործոց նախարարութեան գործողութեանց փութացման յանձնաժողովին անդամ Վսեմ. Բէմալ Էճէնի, Տպագրական Տեսուչ անուանուեցաւ:

Մեր սրտագին շնորհաւորութիւնները կը յայտնենք Վսեմ. Բէմալ Էճէնի, Կայս. այս նոր շնորհին արժանաւարուն առթիւ:

ՆՕԹԵՐ

Պողոս Նուպար փաշայի մէկ միլիոնի նուիրատուութիւնը առեւտրական վարժարանի մը հաստատութեան համար, իր արձագանքը կը գտնէ այսօր. Կովկասահայ նշանաւոր հարուստներէն Պ. Աղեքսանդր Մանթաշեանց մտադրութիւն յայտնել է շատ աւելի մեծ գումար մը յատկացնել առեւտրական ինչպէս նաեւ բարձրագոյն ուսմանց յատուկ վարժարան մը հիմնելու համար: Այդ վարժարանը կ'երեւայ թէ պիտի կառուցուի Բարիզի մէջ: Ինչպէս կը յիշուի, Բարիզի Հայ մատրան շինութեան բոլոր ծախքերը Պ. Մանթաշեանց հոգացած էր: Կարելի չէ երախտագիտութեամբ չարձանագրել այս նուիրատուութիւնը որ կոչուած է մեծ արդիւնքներ տալ մեր տղոց, առեւտրական եւ ուսումնական կրթութեան տեսակէտով:

✕ Առեւտրական գործերու հմուտ անձնաւորութիւն մը, Պ. Մուշեղ Բէշիշեան, այս օրերս հրապարակ հանեց օգտակար գիրք մը՝ Բաղախական Տնտեսագիտութիւն, որ «Առեւտրական գիտելիք» ընդհանուր տիպոյսը կրող շարքի մը երկրորդ հատորն է: Առաջին հատորը՝ Առեւտրական Թուաքանութիւն՝ հրատարակուած է բաւական տարի առաջ: Երրորդ հատոր մը՝ Վաճառականութիւն եւ Օրհնէ՛ք՝ պիտի հրատարակուի մօտ ատենէն: Պ. Բէշիշեանի ներկայ աշխատասիրութեան հասոյթին կէսը պիտի յատկանայ Ուսուցչաց Օգնութեան Մատուկին:

Մ. —

Յ. ՊԱԼՊԱԼԵԱՆ

(ՄԵՂՐՈՒՆԻ)

ԱՅԱՄՆԱՐՈՅԺ

Մուշաֆէրիէ Հիւանդանոցին եւ Պարսկական Դեսպանատան
Բերա, Մեծ փողոց, Թագսիմ, քիւ. 61, Չըրաճեան աբառքման

Պալպալեան ամէն օր ակոյսի ամէն տեսակ հիւանդութիւններ
րով տառապողներ կ'ընդունի. իսկ Ուրբաթ, Կիրակի եւ Երեքշաբ-
թի մինչեւ ժամը 5: Դիշերուանս եւ է ժամուն կարելի է զիմել:
Պալպալեան կ'երաշխաւորէ իր լեցուցած ու չինած ակուսները:
Յորեկները ակոյս քաշել տալու համար որոշ վարձք մը չկայ.
քաշել տուողին կամքէն կ'սխալ է:

Աղբատներուն ճրի

«ԹՈՒԲԱՍԾԻ ՎՐԱՅ ԿԵՆՍԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ»,

Գրեց՝ ՏՈՒԹ. ՅՈՎՍ. Տ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

Ժողովուրդին հասկնալի լեզուով մը բացատրուած է անքան
տարածուած եւ վտանգաւոր այս հիւանդութեան բնութիւնը: Յըս-
տակօրէն ցուցուած են վարակումէ զերծ մնալու պարզ կերպերն
ու զարմանումի ամէնէն բանաւոր եղանակները: Ամէն մարդու եւ
ամէն տան անհրաժեշտ պէտքը:

Գինը՝ միայն 60 փաւա:

3-5

ՏՕՔԹ. Ն. ՏԱՀԱԻԱՐԵԱՆԻ ԳՈՐԾԵՐԸ

Դիտական չարժոււմ Ա. Տարի (1885) (Սպառած)	222
» » Բ. » (1886)	20
» » Գ. » (1887)	20
Բնական պատմութիւն Ա. հատոր (Կենդ. Հիւսուածաբանու- թիւն եւ Մարդկային Կազմախօսութիւն ու Բնախօսութ.)	
Դասագիրք երկրորդական վարժարանաց	40
Նախորդին համառօտը. Դասագիրք նախակրթարանաց	8
Ծագումն Հայ տառից (Պատկեալ Իզմիրեանց մրցանակաւ)	10
Մանրէաբանութիւն	10
Տիեզերք եւ իւր կազմութիւնը (Ֆրանսերէն)	10
Առողջապահութիւն	25
Մշնդական գործարանք (Կազմախօսութիւն, Բնախօսութիւն եւ Առողջապահութիւն)	6
Մարդկային սաղմնախօսութիւն	5
Բառացուցակ ախտախուանց, Բ. տիպ	3
Տարուինականութիւն, Դ տիպ	3

Սոյն գործերու կէդրոնատեղին է

Մասրէոսեան Տպարան, Ֆինճաճըլար, Է. Պոլիս

ԳՐԱՏՈՒՆ ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Աշխատուած ու երկարօրեան մտածուած լայն ծրագրի մը արդիւնքն է Նշան-Պապիկեան Մատենադարանը, որ կրկին նպատակ մը ունի.

1.— Հաւաքել մեր կարեւոր գրողներու հոս ու հոն ջրուած գործերը, որոնք բերքերու վաղանցուկ կեանքին մէջ կորսուած են, ու զանոնք իրենց վերջնական ձեւին, գիրքի ձեւին տակ հրատարակել:

2.— Հրատարակել նաեւ մեր գրողներին շատ մը անտիպ գործեր եւ այս կ'ապով գրգիռ ըլլալ որպէս զի իրենց մտածումին ամբողջական արտայայտութիւնը տան երկարաշունչ աշխատութիւններու մէջ: Եւ

3.— Օտար հրաշկերտները, թարգմանութիւններով ծանօթացնել, զանալով որ որչափ կարելի է ուղղակի բնագիրներէն ըլլան ատոնք:

Այս մտաւեցնադարանին մէջ հրատարակուած են մինչեւ հիմա

2. Հ. ՄԱՍՏՈՒՐ.—ՅՈՒՆԵՐ (խորուածներ, 1892—1902), 96 էջ, 1902

Լաւ Թուղթի վրայ 5 շրջ.

Շքեղ Թուղթի վրայ 10 »

ՄՈՒՇԵՆ ԿԱՐՊԱՊԵՏ.—ԴՐՈՒՍԱԴՆԵՐ, 214 էջ, 1904

7 1/2 »

Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ.—ԱՆՐՋՍՆԵՐ (խորուածներ) 77 էջ, 1904

5 »

Պատրաստուելու վրայ են շարք մը գործեր, որոնց մասին հետզհետե տեղեկութիւններ պիտի տանք:

Այս գործերէն զատ Նշան-Պապիկեան գրաստունը մտադրած է հրատարակել նաեւ դպրոցական դասագիրքերու ամբողջական շարք մը, որոնք, բոլորովին նոր ուղղութիւններու, մեթոտի ու ծրագիրներու տակ պատրաստուած, պիտի կարենան գոհացնել, ինչ որ հիմա կը փնտռուի ու եւ է նոր դասագիրքի մէջ: Ուրախ ենք ըսելու որ մեր ուսուցիչները գնահատելով մեր ջանքերը պէտք եղած ընդունելութիւնը ըրին առաջին անգամ հրատարակած երկու գործերնու:

Այս շարքէն հրատարակած ենք՝

Հ. Ս. ԽԱՆՃԵԱՆ.—ԱՅԽԱՐԽԱԳՐՈՒՐԻՆ, Միջին Դասընթաց, 1902,

256 էջ, 5 շրջ.

» ԱՅԽԱՐԽԱԳՐՈՒՐԻՆ Օսմ. Կայսրութեան, 1902

5 »

Հետզհետե պիտի հրատարակուին մնացեալ շարքերը:

